

Türkiye’de Neoliberalizm

Orhan Kurmuş*

Özet:

Türkiye’de Turgut Özal döneminde ilk pratik uygulamalarını bulan neoliberalizm, AKP döneminde şiddetini giderek artıran bir dalgayla toplumun her alanına egemen oldu. Kökenini Avusturya Okulu’nun öğretilerinden alan ve 20. Yüzyılın son çeyreğinde M.Thatcher ve R.Reagan yönetimleriyle doruk noktasına ulaşan neoliberalizm, doğal muhaliflerinin askeri darbeler tarafından etkisizleştirilmesiyle Türkiye’de kayda değer bir eleştiriyle karşılaşmadı. Akademyanın da sessiz kalmasıyla, neoliberalizm, özellikle etkili bir entelektüel çevrenin toplum üzerinde oluşturduğu baskı sonucunda toplumsal gelişmenin doğal ve nihai sonucu olarak kabul edildi. Bu süreç, dünyadaki neoliberal politikaların değişime uğrayıp çeşitlenmesi karşısında bile devam etti.

Anahtar sözcükler: Neoliberalizm, Avusturya Okulu ve Hayek, Margaret Thatcher, Washington Mutabakatı, Türkiye, Turgut Özal, özelleştirme, AKP.

Neoliberalism in Turkey

Abstract:

Neoliberalism, that found its first practical applications during the Özal regime in Turkey, became dominant in all spheres of social life after the AKP came to power. Based on the teachings of the Austrian School, neoliberalism reached its highest point during the Thatcher and Reagan administrations in the last quarter of the 20th century. In Turkey, it did not meet with any effective opposition mainly because its “natural” opponents had already been silenced by successive military coups. When the academia also succumbed to silence, neoliberalism, especially with the unrelenting pressure on the society by an effective intellectual circle, came to be accepted as the natural and final result of social development. This process continued even after global neoliberal policies were modified and became more “lenient”.

Keywords: Neoliberalism, Austrian School and Hayek, Margaret Thatcher, Washington Consensus, Turkey, Turgut Özal, privatization, AKP.

---

* Dr., ODTÜ İktisat Bölümü eski Öğretim Üyesi

TÜRKİYE’DE NEOLİBERALİZM¹

Yordam Kitap’ın 2008 yılında yayımladığı kitabıma² yazdığım yeni “Önsöz” bölümünün okuyucular tarafından ilgiyle okunduğunu (hattâ, kitabın değil Önsöz’ün daha çok okunduğunu) duyduğum için satışa katkısı olur düşüncesiyle bu yeni önsözü yazmayı önerdim.

İlk baskıya yazdığım ve bu baskıda da aynen korunan Önsöz’de ayrıntılı olarak anlatılacağı üzere kitap, 1982 yılında doçentlik ünvanını kazanmak için Üniversitelerarası Kurul’a sunduğum tezin kitaplaştırılmış halidir. Aynı tez, aslında 1981 yılında sunulmuş ve hiç beklemediğim bir biçimde jüri tarafından oy çokluğu ile reddedilmişti. Tez’in her iki biçimi de: “Rikardo İktisadı’nın Soyut-Tümdengelimci Yöntemine Karşı İngiltere’de Tarihçi Tepki: İlk İktisat Tarihçileri” başlığını taşıyordu.³ O zaman da ticarî olmadığına inandığım bir kararla tezi kitap olarak basmak isteyen Savaş Yayınları’nın sahibi Dr. Erhan Göksel, başlığın “Bir Bilim Olarak İktisat Tarihinin Doğuşu” biçiminde değiştirilmesini teklif etmiş, ben de kabul etmiştim. Açık söylemem gerekirse, tamamen akademik kaygılarla hazırlanmış, Türkiye’deki okuyucu kitlesinin üniversitelerin iktisadî düşünce tarihi konusunda uzmanlaşmış öğretim üyelerinden oluştuğu (ki sayıları iki elin parmaklarından fazla değildi) bir kitabın satılabileceğine inanmıyordum. Ama Erhan Göksel bu konunun sadece yayınevini ilgilendirmesi gerektiğine beni ikna etti.

Aradan geçen yıllar içinde kitap tümüyle satılmış olmalı ki, bende hiçbir nüshası kalmadığı ve kitapçılarda da bulunmadığı için, oğlum 2007 yılında açık artırma ile uğraşan web sitelerinden birinde bulduğu soluk ve lekeli bir nüshayı fahiş sayılabilecek bir fiyata satın alarak bana hediye etti.

Yordam Kitap’ın bastığı ilk kitabıma yazdığım Önsöz’de 1963-1974 yılları arasındaki ODTÜ ve Londra Üniversitesi’ndeki öğrencilik yıllarımı, o yıllar için önemli olduğuna inandığım olaylarla birlikte anlatmaya çalışmıştım. Aynı şeyi bu kez de 1974-1983 ODTÜ yıllarım için deneyebilirim. ODTÜ’deki

---

1 Bu makale, ilk baskısı 1982 yılında yapılmış olan bir kitabımın yeni baskısı için yazdığım “Önsöz”ün *Mülkiye* dergisi için yeniden gözden geçirilmiş biçimidir; Orhan Kurmuş (2009). *İktisat Tarihinin Doğuşu*, (2. Baskı), İstanbul: Yordam Kitap.

2 Orhan Kurmuş (2008). *Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi*, (4. Baskı), İstanbul: Yordam Kitap.

3 Internet’in yararları üzerine kısa bir not: İngiliz Tarihçi Okulu’nun önemli üyelerinin birçok kitap ve makalesini Internet’te bulmak mümkün. Tezimi yazarken bulabilmek için aylarca uğraştığım bazı temel kaynaklara şimdi çabucak ulaşabildiğimi görünce genç akademisyen adayları adına çok sevindim. (Örneğin, <http://homepage.newschool.edu/het/schools/enghist.htm>). W.J. Ashley’nin önemli kitaplarının 1995, 2006 ve 2007 yıllarında yeni baskılarının yapıldığını da gene Internet’ten öğrendim.

öğretmenlik yıllarımda karşılaştığım olayları; Milliyetçi Cephe hükümetleri yıllarında yaşananları; ODTÜ'nün gördüğü en demokrat rektörlerden biri olan İlğaz Alyanak'ın Aydınlar Ocağı Başkanı Ahmet Sonel'in mütevelli heyetine karşı okulunu korumak için harcadığı çabaları; Hasan Tan boykotunu, işçi adı altında okula yerleştirilen silahlı MHP militanlarıyla, öğrenciler okula sokulmadığı için, başbaşa kalan öğretim üyelerinin onurlarını korumak için nasıl direndiklerini; Uğur Ersoy, Mustafa Doruk, Rona Aybay, Cahit Arf ve Arif Payaslıoğlu'nu anlatabilir, Arif Hoca'nın 12 Eylül sonrasında askerler tarafından okuluma rektör yapılan Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden Mehmet Gönlübol ve YÖK başkanı İhsan Doğramacı için yazdığı şiirlerden örnekler verebilir; her nedense hep demokrat olduğuyla övünülen SBF'den ODTÜ'yü "bitirmek" amacıyla itinayla seçilerek dekan, bölüm başkanı ve enstitü başkanı yapılanların ODTÜ'yü ne hale getirdiklerini yazabilirim.⁴ Öldürülen arkadaşlarımı, Türkiye İşçi Partisi'ni, *Yürüyüş*'ü, *Bilim ve Sanat*'ı, Tüm Öğretim Üyeleri Derneği'ni, 1968'de bizim tutuşturduğumuz ateşte yanan, yanmak ne kelime, alay alay kırılan gerçek kahraman '78'lileri, Öğrenci Temsilcileri Konseyi'ni size tanıtabilirim. Daha kişisel bir planda, kızımız Zeynep'e hamile iken eşim İnci'nin 12 Mart kalıntısı rektör, dekan ve bölüm başkanı tarafından nasıl üniversiteden atıldığını, yargı yoluyla nasıl geri döndüğünü; dört yaşındayken Zeynep'i yuvaya bırakmak için otomobilden indirdiğim sırada, beni öldürmek için görevlendirildiklerini daha sonra öğrendiğim iki faşist militan ile gözgöze gelişimi ve her nedense bana, belki de Zeynep'e acıyarak ellerini ceketlerinin altındaki silahlarından çekerek yürümeye devam etmelerini; hakkımda açılan davaları; 113 kişilik sınıftan 102 kişiyi neden sınıfta bıraktığımı, bu nedenle geçirdiğim soruşturmanın eğlenceli taraflarını; bütün bu hengâmede mezun olabilen öğrencilerimizin başarılarını, hele 1979 yılı Ekonomi Bölümü mezunlarının iş hayatı ve bürokraside nasıl en tepe noktalara geldiklerini anlatabilirim. Ama ben başka bir şey yapmayı deneyeceğim.

Bu Önsöz'ün yazıldığı kitabın ana temalarından biri olan ve "iktisat teorisinin göreliliği" olarak özetleyebileceğim kavramın, ülkemiz iktisadî düşünce hayatını uzun yıllar boğucu bir boyunduruk altına almış olan neoliberal düşünce karşısında nasıl bir öneme sahip olduğunu ortaya çıkarmaya gayret edeceğim.

Turgut Özal ile başlayan ve AKP iktidarının başladığı 2002 yılından bu yana

4 ODTÜ'nün kuruluşundan itibaren karşılaştığı sorunlarla ilgili temel kaynaklar hep ODTÜ mensupları tarafından yazılmıştır: Kemal Kurdaş (1998). *ODTÜ Yıllarım: Bir Hizmetin Hikayesi*, Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı; Uğur Ersoy (2003). *Bozkırı Yeşertenler*, İstanbul: Evrim Yayınevi; Nurettin Çalışkan (2002). *ODTÜ Tarihçe 1956-1980*, Ankara: Pan. Olayların içinde olanların anıları için www.izinsizgosteri.net adresine bakılabilir. ODTÜ rektörlüğünün web sitesinde (www.odtu.edu.tr/50yil/) 1956-2006 yılları ODTÜ tarihinden kesitleri kişisel anılar ve ilginç fotoğraflar eşliğinde okuyabilirsiniz. Levent Tosun ve Nermin Fenmen tarafından hazırlanan ve Ocak 1969 ve Şubat 1976 olaylarını anlatan iki sunumu da bu sitede bulabilirsiniz.

giderek güçlenen bu düşünce akımının toplum hayatımızın her yönüne damgasını vurduğu aşikârdır. Karşısına çıkan her düşüncüyü, bazen bu düşüncelerin ham ve iyi ifade edilmemiş olmalarından da yararlanarak, kategorik biçimde reddeden; çoğu kez akademik yollar dışında hakaret, tecrit ve sindirmeyle susturmaya çalışan ve bu haliyle “liberal” sıfatını hiç de hak etmeyen bu dünya görüşünün ülkemiz düşünce hayatını içine sürüklediği konumun eleştirisini yapmaya çalışacağım. Özal’ın başbakan olduğu 1983 yılı sonundan 1993 yılındaki ölümüne kadar olan süre içinde ve bu tarihten günümüze kadar liberal düşüncenin gelişme seyrini incelemek siyaset bilimi, sosyoloji ve özellikle medya sosyolojisi, felsefe, hâttâ psikoloji (biraz alaycı olmama izin verilirse, biraz da psikiyatri) bilmeyi gerektiriyor. Ben bu yeteneklere sahip değilim. Bu yüzden söyleyeceklerimi büyük ölçüde iktisat teorisi ile sınırlamaya çalışacağım. Arasına bu sınırın dışına taşarak medya, internet, iletişim gibi konular üzerinde de duracağım ama bu konularda söyleyeceklerimin sadece bir iktisatçının izlenimleri gibi kabul edilmesi gerekir.

T.I.N.A.

Dan Brown’ın kitabının⁵ yayımlandığı yıl olan 2003’den başlayarak ve kitabın filme alındığı 2006 yılından bu yana, özellikle gazetelerde, büyük bir “kod” ve “şifre” merakı aldı yürüdü.⁶ Olur olmaz herşeyin şifresini buldular, en sıradan olaylarda gizli bir kod aramaya başladılar. Politikacıların el-kol hareketlerinin arkasındaki kodlar tartışıldı; eskiden “satır aralarının okunması” diye adlandırılan beceriyle uzaktan yakından bir ilgisi olmayan “şifre aramak ve çözmek” başlıbaşına bir uzmanlık alanı oldu. Bu konuda başarılı olduğuna inanılan kişiler televizyon programlarının vazgeçilmez misafirleri haline geldiler. Televizyon kanallarının birinde “Şehrin Şifreleri” adlı bir program halen gösteriliyor. İşte, bu bölümün başlığı da böyle bir kod. Aslında, İngilizce “There Is No Alternative” kelimelerinin baş harflerinden oluşan bir kısaltma. “Başka Seçenek Yok” demek. Söyleyen ve tarihe geçiren kişi de Margaret Thatcher. Neoliberalizmin zafere

5 Dan Brown (2003). *The Da Vinci Code*, New York: Doubleday. Kitabın ana eksenini oluşturan Kutsal Kâse etrafında şekillenen olaylar, Tapınak Şövalyeleri, Mary Magdalene ve Fransa’daki Merovenj hanedanı hakkında popüler kültürün en sürükleyici ve kaliteli ürünleri 1980’lerin başında yayımlanmaya başladı, örneğin bkz., Michael Baigent vd. (1982). *The Holy Blood and the Holy Grail*, London: Jonathan Cape. Kitabın yayımlanmasından önce BBC televizyonu kitabın yazarları tarafından yapılan üç bölümlük bir dizi göstermişti. (Merak eden okuyucular Kutsal Kâse efsanesi ile Jung Psikolojisi arasındaki ilişkiyi araştırabilirler).

6 Tesadüf, bu satırların yazıldığı 7 Temmuz günü [2009] *Vatan* gazetesi 5 tane şifre ve kod çözdüğünü duyuruyordu. Haber başlıkları ve metinlerinde bol bol sözü edilen şifre ve kodların köşe yazılarında da önemli bir yer tuttuğunu görüyoruz. Örnek olması amacıyla, gelişigüzel seçtiğim yazarların kod ve şifre merakı için bkz., Yalçın Doğan, “Şifreyi Tamamlayan Kodlar”, *Hürriyet*, 23 Mart, 2006; Haluk Şahin, “Da Vinci ve Ankara’nın Şifreleri”, *Radikal*, 29 Nisan, 2006; Oray Eğin, “12. Dalganın Kodları”, *Akşam*, 14 Nisan, 2009; “Bir Köşe Yazısının Kodları”, *Akşam*, 12 Şubat, 2009; “Bu Kodları Çözmemiz Gerek”, *Akşam*, 21 Aralık, 2006.

ulaştığını ve yerini artık hiçbir sistemin alamayacağını anlatan bu slogana Thatcher'ın demeçlerinde ve söylevlerinde sık sık rastlanıyor.⁷ Sosyalist sistemin çözümlenmesiyle birlikte artık siyasal sistemler arasındaki mücadelenin sonuna gelindiğini, liberal demokrasinin geriye çevrilemeyecek bir zafer kazandığı yargısına varan Francis Fukuyama'dan⁸ en az 15 yıl önce söylenmiş.

Thatcher 1970 yılında Edward Heath hükümetinde Eğitim Bakanı olduğu zaman ilk icraatından biri 7-11 yaşları arasındaki ilkökul çocuklarına devlet tarafından bedava sağlanan süt yardımını kesmek olmuştur. Kamuoyundan çok tepki çeken bu karar nedeniyle kendisine “Süt Hırsız Thatcher”⁹ adı takıldı. Muhafazakârlar 1974 yılında iki kez yapılan seçimleri art arda kaybedince 1975 yılında Muhafazakâr Parti başkanı oldu. 1979 yılında seçimleri kazanıp başbakan oluncaya kadar partiyi ılımlı Heath taraftarlarından temizledi ve liberal bir ekonomik politikanın temel kurallarını partide egemen kıldı. Sovyetler Birliği'ne yönelttiği ağır saldırılar karşısında SSCB Savunma Bakanlığının resmi yayın organı *Krasnaya Zvezda* onu “Demir Leydi” diye adlandırdı.¹⁰

Muhafazakâr Parti'nin su katılmadık bir liberal politikaya sahip olması için çaba sarfederken meydana gelen bir olay Thatcher'ın dünya görüşünün temelinde yatan fikirlerin nereden kaynaklandığını gösterir. Rivayete göre,¹¹ partinin iktidara gelmesi durumunda izlenecek ekonomik politikaların tartışıldığı ve “orta yol” görüşünün ağırlık kazanmaya başladığı bir toplantıya giren Thatcher konuşmacının sözünü keser ve çantasından çıkardığı bir kitabı masanın üzerine vurur. “Biz buna inanıyoruz” diye haykırır. Kitap, Friedrich A. von Hayek'in *The Constitution of Liberty* adlı kitabıdır.¹²

Hayek'in Thatcher üzerindeki etkisinin boyutları bir çok tartışmanın konusu olmuştur. Başbakanlığı sırasında Hayek'in bazı önerilerini Thatcher'ın kibarca geri çevirdiği biliniyorsa da¹³ Thatcher gençlik yıllarından beri Hayek'in kendisini

7 T.I.N.A.'nın karşıtı olan slogan ise Susan George'un T.A.T.A. (There Are Thousands of Alternatives) “Başka Binlerce Seçenek Var” sloganı. Bu slogan Dünya Sosyal Forumu'nun “Başka Bir Dünya Mümkün” sloganının orijinal biçimi.

8 Francis Fukuyama (1992). *The End of History and the Last Man*, New York: Free Press.

9 “Thatcher the Milk Snatcher.”

10 Yakın siyasal tarihimizdeki Demirel-Çiller ilişkisi Heath-Thatcher ilişkisine benziyor. Tansu Çiller'e de “Demir Leydi” adı takılmıştı.

11 John Ranelagh (1991). *Thatcher's People: An Insider's Account of the Politics, the Power, and the Personalities*, London: Harper Collins. Bu olayın biraz değişik bir biçimde anlatımı için bkz., Alan Ebenstein (2001). *Friedrich Hayek: A Biography*, Chicago: University of Chicago Press, s.292.

12 Hayek'in Chicago Üniversitesi'nde yazdığı bu kitabın ilk basımı 1960 yılında yapılmıştır. Hayek'in bazı kitap ve makaleleri dilimize çevrildiyse de bu kitabı çevrilmemiştir.

13 Ebenstein (2001) s.293.

ne kadar etkili olduğunu çeşitli kereler belirtmek ihtiyacı duydu.¹⁴ Hayek-Thatcher ilişkisi üzerinde bu kadar durmamın nedeni, Hayek'in Avusturya Okulu'nun önde gelen temsilcilerinden birisi olmasına rağmen bu okulun iktisat teorisinin gelişmesi açısından bakıldığı zaman artık bir kenara itildiği, görüşlerinin itibar kaybettiği bir dönemde, beklenmeyen bir biçimde, Nobel Ekonomi Ödülü'nü kazanması sonucunda, deyim yerindeyse, yeniden sahneye çıkmasıdır.¹⁵ Avusturya Okulu'nun gözden düşmesinin nedenlerinin tartışılması başlı başına bir araştırma konusudur ve genel çizgileriyle iktisadî düşünce tarihi ders kitaplarında bulunabilir. Genellikle kabul gören açıklamalardan biri bu okulun iktisadî analizde nicel yöntemlerin kullanılmasını kesinlikle reddetmesidir. Bizim konumuz açısından ise önemi, bu kitabın neredeyse tümünün konusunu oluşturan yöntem sorunudur. Avusturya Okulu, aynen Rikardo Okulu gibi ampirik gözlemlerin teorilerin sınanmasındaki rolünü tamamen ihmal etmiş, “doğruluğu kendiliğinden belli olan” aksiyomlardan hareket ederek tündengelim yoluyla¹⁶ mantıki sonuçlara ulaşmayı temel yönetsel amaç olarak benimsemiştir.

Hayek'in, Avusturya Okulu'nun fiyat mekanizmasının kaynak dağılımındaki önemi ve belirleyiciliği ve aynı zamanda piyasada oluşan fiyatlara dayanmayan bir sosyalist ekonominin etkin bir kaynak dağılımı gerçekleştiremeyeceği tezi ile kişisel özgürlükler konusundaki görüşlerini birleştirirsek Thatcher'in Muhafazakâr Parti için aradığı liberalizm politikasının en olgun biçimini neden Hayek'te bulduğunu ve neden bu denli etkilendiğini anlayabiliriz. Doğrusunu söylemek gerekirse, Hayek'i 1940'ların ortalarından sonra bir iktisatçı olarak görmek giderek zorlaşır.¹⁷ 1944 yılında yazdığı *The Road to Serfdom* ile başlayarak Hayek giderek siyasal felsefe, epistemoloji, düşünce tarihi ve psikoloji konularında yazmaya başlamıştı. Serbest piyasalarda fiyatların oluşması mekanizması ise, Hayek için, bilinçli bir oluşumun egemenleşmesi değil, kendiliğinden ortaya çıkan ve toplum içinde ilişkileri sağlayan bir kurumdu. Bu haliyle de fiyat mekanizmasının bir toplumun ortak dilinden farkı yoktu. Fiyat mekanizması, üretici ve tüketicilere gönderdiği sinyaller aracılığıyla yalnız etkin bir kaynak dağılımı sağlamakla kalmaz, toplum

14 Margaret Thatcher (1993). *The Downing Street Years*, London: Harper Collins, s.12-13, s.618; Margaret Thatcher (1995). *The Path to Power*, London: Harper Collins, s.50, s.84-85, s.604. İşçi Partisi lideri M. Foot Avam Kamarası'nda yaptığı bir konuşmada Hayek'i “deli profesör” olarak nitelermiş ve Thatcher'i pençelerine almakla suçlamıştı.

15 Hayek, ödülü kendisiyle tamamen zıt görüşlere sahip olan Gunnar Myrdal ile paylaştı. Hayek, Nobel Vakfı tarafından değil de Riksbank tarafından tesis edilen bu ödüle karşı olduğunu açıklasa da, kendisini uzun süren bir depresyon döneminden çekip çıkardığı için ödülü kazanmış olmaktan ne kadar mutlu olduğunu söyledi. Myrdal ise Hayek ve daha sonra Milton Friedman gibi “gerici”lere verildiği için ödülün lâğvedilmesi gerektiği görüşündeydi bkz., Samuel Brittan, “The Not So Noble Nobel Prize,” *Financial Times*, 19 Aralık, 2003.

16 Avusturya Okulu'nun kullandığı terim *praxeology* idi.

17 Alan Ebenstein (2003). *Hayek's Journey: The Mind of Friedrich Hayek*, London: Palgrave Macmillan, s.89.

üyelerinin piyasa tarafından sağlanan bilgiyi paylaşarak ve senkronize ederek kendi farklı amaçlarını gerçekleştirmek için kendiliğinden örgütlenmelerini yol açar. Keynesgil görüşlerin uzun yıllar süren etkisini silkeleyip atmak isteyen bir siyasi partinin yol göstericilik için bundan başka neye ihtiyacı olabilirdi ki?

Birleşik Krallık ekonomisinin nasıl bir yola gireceği, Thatcher'in 1979 yılında Hayek'in görüşlerini benimseyen *Centre for Political Studies*'in başkanı Keith Joseph'i Sanayi Bakanı olarak atamasıyla belli oldu. Atlas Okyanusu'nun karşı kıyısında Ronald Reagan'ın başkanlık seçimini kazanması ve inançlı bir Hayek hayranı olan Donald Stockman'ın Bütçe Komisyonu başkanlığına getirilmesiyle neoliberalizm'in gelecek yıllardaki hızlı ve büyük başarıları için sahne hazırlanmış oldu.¹⁸ Hiç tereddüt etmeden ve açık yüreklilikle kabul edilmesi gerekir ki son 30 yılın neredeyse tümü, neoliberalizmin toplum hayatının her cephesinde, uluslararası ilişkilerde, insan düşüncesinde ve günlük hayatımızdaki egemenliği altında geçmiştir. Bu öyle bir egemenliktir ki, konuştuğumuz dilden okuduğumuz kitaplara, ailemizden diğer insanlarla olan ilişkilerimize, çalışma hayatımızdan düşünme biçimimize, davranışlarımıza, yeni alışkanlıklar edinmemize kadar hayatımızın tüm yönlerini etkilemiş ve değişik derecelerde biçimlendirmiştir. Bu egemenlik, yandaşlarını ve kendisine iman etmek için eski düşüncelerini reddedenleri, maddi yönden düşlemeyi bile ummadıkları zenginliklere kavuştururken, karşıtlarını en basit geçimlikten bile yoksun bırakmış; kentleri, bölgeleri, hattâ ülkeleri ticarî amaçların hedefi ve deneme tahtasına çevirmiş; emekçi sınıfların uzun ve zorlu mücadeleler sonucunda kazanmayı başarabildiği hakları silip yok etmiş; eğitim, sağlık ve sosyal güvenliği mülkiyet ilişkilerinin aracı haline getirmiş; uzun yıllar akademik hayattan uzak kalmış olan benim gibi bir iktisatçı için bile çok acı bir gözlem olarak, üniversiteleri esir almıştır.

Neoliberalizm

Neoliberalizm'in tanımını yapmak kolay değil. Nereden baktığınıza bağlı olarak birçok tanım türetebilirsiniz. Hangi tanımlı yaparsanız yapın, neoliberalizm'e başka bir açıdan bakan başka bir kişinin bu tanımınızı eksik veya yanlış bulacağına emin olabilirsiniz. Bu yüzden, bir tanım yapmaktansa, ABD Yüksek Mahkemesi yargıçlarından Potter Stewart'ın, 1964 yılında, ünlü Fransız yönetmen Louis Malle'in başrolünde Jeanne Moreau'nun oynadığı *Les Amants* adlı filminin, müstehcen olduğu gerekçesiyle, Ohio eyaleti tarafından gösteriminin yasaklanmasıyla açılan davada verilen karara yazdığı ünlü cümleyle yetinebiliriz:

18 Liberal ve neoliberalizm kelimelerinin ABD ve Avrupa'daki algılanış biçimleri arasındaki farkları okuyucunun bildiğini varsaymayı tehlikeli gördüğüm için ortalama bir ABD'li liberalin, Avrupa'dakinin aksine, piyasaların düzgün çalışması için devlet müdahalesine ihtiyaç duyulduğunu savunduğunu belirtmek gerekir.

“...[neyin müstehcen olduğunu] tanımlayamam, ama gördüğüm zaman bilirim.”¹⁹ Neoliberalizmi tam olarak tanımlamakta karşılaşılan güçlük bu düşünce ve siyaset akımının önemli sayabileceğimiz eleştiricileri olan Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston tarafından da farkedilmiş ki neoliberalizmin eleştirisiyle ilgili çağdaş temel metinleri derledikleri kitap için yazdıkları “Giriş” bölümünde şöyle diyorlar: “ [...] gerektiğinde uluslararası şantaj ve askeri güçle de desteklenen, yerel düzlemdeki siyasi, iktisadi, hukuki, ideolojik ve medya kaynaklı baskıların bir bileşkesi aracılığıyla yeni egemenlik alanlarına fütursuzca tecavüz eden, yoksulları ezip geçen, hak ve yetkileri zayıflatan, direnişi bozguna uğratan bu canavarı tanımak zor değildir.”²⁰

Teorik içeriğini ve ekonomi politikası önerilerini Klasik Okul, neoklasikler, parasalcı Chicago Okulu ve Avusturya Okulu’ndan alan neoliberalizm, özellikle Avusturya Okulu’nun Keynes eleştirisi ve serbest piyasa mekanizmasına dayanmayan bir sosyalist planlamanın imkansızlığı eleştirisinden yararlandı ve Hayek’in felsefi sistemi üzerine bina edildi; bu öğretilere, çok önemli sonuçlara yol açan ekonomi politikası reçeteleri ekleyerek ve uygulayarak egemenliğini pekiştirdi.

Neoliberalizmin günümüz dünyasını büyük ölçekte egemenliği altına almasına bakarak monolitik bir iç yapıya sahip olduğunu düşünmememiz gerekir. Ülkeden ülkeye, zamandan zamana, hâttâ aynı ülke içinde çeşitli zamanlarda farklılıklar gösterdi. En önemli temeltaşı olan devlet müdahaleciliğinin ortadan kaldırılması konusunda bile zaman ve mekâna bağlı olarak değişik uygulamaya biçimlerine sahip oldu. Ama, ekonomi politikası açısından, ayırt edici nitelikleri hüküm sürdüğü tüm ülkelerde ve her zaman aynı kaldı. Bu niteliklerin bazıları klasik liberalizm ve neoklasik iktisat teorisi tarafından da içeriliyor. Neoliberalizmi klasik liberal ve neoklasik ekonomik politikalardan farklı biçimde ayırt eden unsur ise politika önerilerinin çeşitliliği ve bu politikaları uygulamada gösterdiği kararlılık, inat ve başarıdır. Neoliberalizmin aşağıdaki temel politika uygulamalarının sadece birincisi liberalizmin eskiden beri toplumu hem ekonomik hem politik olarak özgürleştireceğini iddia ettiği önermedir. Diğer politikalar, bu temel önerinin ileri sürüldüğü zamanlarda belirginleşmediği veya üzerinde kararlılıkla durulacak bir önem taşımadığı için ön plana çıkmamıştı:

19 Toby Keith’in *I Know A Wall When I See One* şarkısı, yargıç Stewart kadar olmasa bile, tanımlanmasında güçlük olan objelerin öznel biçimde nasıl algılanabileceği konusunda bir fikir verebilir.

20 Alfredo Saad-Filho, Deborah Johnston, (der.) (2008). *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki*, çev., Şeyda Başlı, Tuncel Öncel, İstanbul: Yordam Kitap, s.14. Kitabın her iki derleyicisinin, benim de okuduğum School of Oriental and African Studies’de öğretmen olduklarını sevinerek kaydedeyim. Kitabın çevirmenleri SOAS’ı “Doğu ve Afrika Araştırmaları Okulu” diye çevirmişler. Ben olsam “Şarkîyat ve Afrika Çalışmaları Okulu” derdim.

Piyasanın egemenliği: Bu önermenin altında son derece yalın bir mantık yatar. Mal ve hizmetlerin tüketiminden sağladığı faydayı azamileştirmeyi amaçlayan akılcı²¹ birey, belirli kısıtlar altında, piyasanın gönderdiği sinyalleri ve bilgiyi değerlendirerek üretim, tüketim, tasarruf, çalışma alanı ve çalışma süresi konusunda tercihler yapar. Bu tercihler sonunda da altında bulunduğu kısıtların elverdiği en iyi konuma gelir. Dolayısıyla, bireyin gelebileceği en iyi konuma gelmesini engelleyen her türlü engel kaldırılmalıdır. Bu önermeyi, çeşitli biçimlerde ve çeşitli adlar altında üretim, hizmetler, uluslararası ticaret, sermaye hareketleri, toplu iş sözleşmeleri, vb. konularda izlenmesi gereken ekonomi politikasının temeli olarak her yerde bulabiliriz. Önemli olan, piyasaların tüketicilere, şirketlere, devletlere gönderdiği bilginin oluşmasına yardımcı olunması ve engellenmemesidir. Birey, ancak bu takdirde önündeki seçenekleri akılcı bir biçimde değerlendirip karar vererek ulaşabileceği en iyi duruma ulaşır. Piyasanın bu rolünü yerine getirmede karşılaştığı güçlüklerin en başında devlet/hükümet tarafından konulmuş olan düzenlemeler gelir. Piyasaların serbest çalışmasını engelleyen her türlü engelin kaldırılması, mal ve hizmet üretiminde kullanılan kaynakların en iyi biçimde dağıtılmasını da sağlar. Böylece, hem üretim hem tüketim olanakları olabildiğince en iyi biçimde kullanılmış olur. Üniversitelerin birinci sınıflarında okutulan ders kitaplarında da bulunan bu önerme, yıllar boyu, akla gelebilecek her türlü biçimde geliştirilmiş, sayılamayacak kadar çok makale ve kitabın özünü oluşturmuş, üstüne inşa edilen teorik yapının ağırlığını artık taşıyamayacak hale gelinceye kadar kullanılmış ve günümüzde neoliberalizmin en önemli özelliği olmuştur.²²

Özelleştirme: Kamusal ekonomi politikalarının (ve bir dereceye kadar da sosyalist sistemin etkisi altında kalınmasının) ürünü olan kamu girişimleri kaynakların olabildiğince en iyi biçimde dağıtılmasını engeller; bu yüzden piyasa kurallarına uygun olarak çalışmalarını sağlamak üzere özel girişime devredilmelidir. Piyasanın egemenliğinin tanınmasının birinci kuralı, engellenmemiş bir rekabetçiliğin ekonomide egemen kılınmasını gerektirir. Kamu girişimlerinin özelleştirilmesi rekabeti geliştirir ve, böylece, ekonomik etkinlik artar, kaynak dağılımı iyileşir.

Kamu yatırımlarının ve harcamalarının kısılması: Bu önerme, devletin/hükümetin ekonomiye müdahalesinin azaltılması, yani piyasanın egemen olması gerektiği önermesinin mantıklı bir sonucudur. Rekabetçi piyasalarda üretilen mal ve hizmetler daha iyi bir kaynak dağılımının sonucunda ortaya çıkacakları için, devlet müdahalesi ile üretilen mal ve hizmetlerin mümkün olduğunca azaltılması

21 Akılcı, rasyonel birey eğer A'yı B'ye, B'yi C'ye tercih ediyorsa, A'yı C'ye tercih edecektir.

22 1930'ların ortalarından 1970'lerin başına kadar, bu önermenin doğruluğunu göstermeye çalışanların akademik alanda alay konusu olduğunu, ekonomi politikasının yol göstericisi olarak kabul edenlerin de büyük ölçüde politik hezimetlere uğradığını hatırlamak gerekir.

gerekir. Eğitim, sağlık, bayındırlık, güvenlik ve hâttâ savunma hizmetleri rekabetçi bir ortamda daha iyi, daha çok ve daha nitelikli olarak üretilebilir. Bu önermenin doğrudan sonucu ise iktisat teorisinde “kamu malları”²³ veya “kamu malı benzeri” diye adlandırılan mal ve hizmetler kategorisinin giderek ortadan kaldırılması, bu tür mal ve hizmetleri kullananların “kendi başlarının çaresine” bakması diye özetlenebilir.

Deregülasyon (serbestleştirme, kuralsızlaştırma): Piyasaların serbestçe çalışmasını engelleyen devlet/hükümet kurallarının kaldırılması ve yerlerine yenilerinin konulmaması gerekir. Çeşitli zorunluluklara bağlı olarak koyulacak kurallar ise “piyasa dostu” olmalıdır. Piyasanın egemenliği önermesinden türetildiği izlenimini verse de deregülasyon, esas olarak, özelleştirmenin hayata geçirilmesi ve kamu girişimciliğinin sınırlandırılmasıyla ilgilidir. Deregülasyon rekabet düzeyini, ekonomik etkinliği ve üretkenliği artırır.

Neoliberalizmin yukarıda sayılan özellikleri en belirgin biçimde 1979-1990 yılları arasındaki Thatcher hükümetlerinin ekonomik politikalarında görülür. Bu özelliklere Reagan Amerika’sında uygulanan, gelirler ve menkul sermaye iradları üzerindeki artan oranlı vergi dilimlerinin azaltılmasını eklersek neoliberalizmin tamamen yakın bir görünümünü elde edebiliriz.²⁴ Aslında, bu özellikleri Washington Mutabakatı’nda içerilen 10 ekonomi politikası önerisiyle karşılaştırmak da öğretici sonuçlar elde etmemizi sağlar:

Mali disiplin,

Kamu harcamalarının öncelik sıralamasının yeniden düzenlenmesi,

Vergi reformu,

Faiz oranlarının serbestleştirilmesi,

Rekabetçi döviz kuru,

Ticaretin serbestleştirilmesi,

Yabancı doğrudan yatırımların serbestleştirilmesi,

Özelleştirme,

23 “Kamu malları” terimi, çağrıştırdığı anlamla hiçbir ilgisi olmayan, kamunun sahip olduğu mallar anlamına gelmeyen, teknik bir terim. Bir malın kamu malı olabilmesi için, temel olarak, aynı anda iki niteliğe birden sahip olması gerekir: Birincisi, bu mal veya hizmetin bir kişi tarafından kullanılması diğer kişiler tarafından kullanılabilecek miktarı azaltmamalı; ikincisi, kişilerin bu mal veya hizmetin karşılıksız kullanılmasından men edilememesi. Neyin kamu malı olup neyin olmadığı konusunda iktisatçılar arasındaki tartışma hâlâ sonuçlanmış değil.

24 Özelleştirme, İngiltere ve Japonya’nın aksine, ABD’de hiçbir zaman önemli bir neoliberal politika aracı olmadı. Bunun nedeni ABD’de kamu girişimciliğinin yaygın bir uygulama alanına sahip olmamasıydı. Dolayısıyla, ABD’deki tartışmalar özelleştirme yerine deregülasyonun boyutları ile ilgilendi.

Deregülasyon,
Mülkiyet hakları.²⁵

Neoliberalizmin bu temel önermeleri, teorik planda iktisat teorisinde olduğu kadar ekonomi politikalarına yol göstericiliklerinin doğruluk derecesi yönünden de enine boyuna tartışıldı. (Türkiye’de bu tartışmaların nasıl cereyan ettiğine aşağıda değineceğiz). Bu tartışmaları lâyıkıyla değerlendirebilmek için asgari düzeyde de olsa bir iktisat teorisi bilgisi gerekiyor. Ama bu bilgi olmadan da, sadece tarihsel gerçeğe bakarak, neoliberal önermelerin yanlışlığının bizzat hayatın kendisi tarafından kanıtlandığını söylemek mümkündür. Yukarıdaki dört temel öneri, piyasalarda etkin bir kaynak dağıtımını gerçekleştiremediği gibi özelleştirme ve deregülasyon, o kadar karşı çıkılan devlet edimiyle, tarihte eşi menendi görülmemiş bir servet aktarımına yol açtı. Kamu yatırımlarının ve harcamalarının kısılması, daha bol, daha nitelikli ve daha ucuz mal ve hizmet üretimini gerçekleştirmek bir yana nüfusun büyük çoğunluğunun sefalete sürüklenmesine neden oldu. Neoliberal ekonomi politikalarının yol açtığı geniş ölçekli yıkımın ampirik verilerle değerlendirilmesi bu kısa “Önsöz”ün amacı değil. Meraklı okuyucu, ağır kitaplar veya makaleler okuyarak değil sadece Internet’te basit birkaç arama kıstası kullanarak Avrupa ve ABD’de, Latin Amerika’da, Doğu ve Güneydoğu Asya’da bu yıkımın sayısal göstergelerine ulaşabilir. Belki böyle bir araştırmaya bile gerek yok; gazeteleri biraz dikkatle okuyan sıradan bir insan bile kapitalist ekonomilerin bugün içine sürüklenmiş olduğu resesyona bakarak neoliberal önermelerin gerçeği ne kadar açıklayabildiği konusunda kolaylıkla bir fikir sahibi olabilir.

Türkiye’de Neoliberalizm

Türkiye’nin neoliberalizm ile ekonomi politikası alanında ilk pratik karşılaşması 1983 seçimlerinden hemen önce düzenlenen bir televizyon programı ile oldu. Turgut Özal’ın Boğaziçi Köprüsü gelirlerini satacağı yolundaki seçim vaadine Halkçı Parti Genel Başkanı Necdet Calp “Sattırmam efendim, sattırmam” diye bağırarak ve elini masaya vurarak karşılık vermişti. Özelleştirme, Özal’ın vaadine rağmen, hükümet programında yer almadı. 1987 seçimlerinden sonra kurulan yeni Özal hükümetinin programı ise özelleştirmeye geniş yer verdi. Özal’ın cumhurbaşkanı olduğu tarihe kadar geçen süre içinde özelleştirme neoliberalizmin bir yöntemi olarak hayata geçirildiyse de çok yaygınlaşmadı. Özelleştirilen kamu kuruluşlarından elde edilen gelir 2 milyar doları biraz geçebildi. Blok satış yöntemi

25 John Williamson (2008). “A Short History of the Washington Consensus,” Narcis Serra ve Joseph.E. Stiglitz, (der.) 2008. *The Washington Consensus Reconsidered: Towards a New Global Governance*, New York:Oxford University Press, s.16-17. J. Williamson “Washington Mutabakatı” terimini ilk kez kullanan kişidir.

uygulanmayanlar arasında yedi tesis 23 milyon dolara satılırken, 33 tesis defter değeri üzerinden 21 milyon dolara özel sektöre devredildi.

Özal dönemi özelleştirmelerinin önemi, özelleştirme programının kapsamı ve yaygınlığından çok Türkiye’de o zamana dek görülmemiş bir işin başarılmasıdır. “Devlet malı”nın satılması, doğrusunu söylemek gerekirse, o zamanın Türkiye’sinde gerçekten cesaret isteyen bir girişimdi. Böylesine bir politikanın uygulanmaya başlaması karşısında dile getirilen tepkiler uzun yıllar boyu sadece ve sadece hukuk alanında kaldı. Özelleştirmenin neoliberal ekonomi politikasının bir parçası olduğu gerçeği neredeyse hiç görülmedi. Bu yüzden de tepkiler başta Anayasa Mahkemesi olmak üzere yargı organlarında özelleştirme ile ilgili yasal düzenlemelerin ve kanun hükmünde kararnamelerin iptali için yapılan başvurular ile sınırlı bir alanda görüldü.

Geriye dönüp baktığımız zaman Özal dönemi özelleştirmelerinin, aslında, kapsamlı ve hızlı bir program uygulamasından çok, böyle bir yöntemle ilk kez karşılaşan kamuoyunun tepkisinin yatıştırılması ve deyim yerindeyse bundan sonraki uygulamalara “alıştırılması” amacına yönelik olduğunu söyleyebiliriz. Bunlar arasından bir tanesinin özelleştirilme süreci çok öğreticidir. Yasal bir sorunla karşılaşmamak için özelleştirilen ve satın alan kuruluşun adını veremiyorum; satılan tesisin Doğu Anadolu’da olduğunu söylemekle yetinmek zorundayım. Yatırım tamamlanmadığı için “yarım kalmış kuruluş” niteliğiyle 1985 yılında Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi²⁶ tarafından yerel bir şirkete satılarak özelleştirilen bu tesis, özelleştirmenin başarılı olması için hükümetin nelere katlandığının güzel bir örneğidir. Tesis alan ve sahipleri ANAP’lı olan şirket, yatırımı tamamlamadığı gibi idareye olan borcunu da ödemiş; hem yatırıma devam etmek hem de devlete olan borcunu ödemesi için bir devlet bankasından aldığı kredinin anapara ve faizini de ödemiş; aldığı kredinin süresi uzatılmaz ve yeni kredi verilmezse özelleştirmenin başarısız görüneceği gerekçesiyle aldığı yeni krediyi de geri ödemeyince tesis icra yoluyla satışa çıkarılmıştır. Öyle anlaşılıyor ki tesis icrada gene aynı kuruluş tarafından satın alınmıştır çünkü bu satırların yazıldığı tarih itibarıyla tesisin aynı şirketin mülkiyetinde olduğunu görüyoruz.

Bu nepotizm örneği, kamu girişimlerinin kaynak dağılımını bozduğu yolundaki gerekçeden hareket ederek özelleştirmenin piyasa mekanizmasını rekabetçi ve dolayısıyla da daha iyi bir düzeye getireceğine yürekten inanan iyi niyetli liberallerin bile vicdanını sızlatacak niteliktedir. Ne var ki, zamanında, eleştirilmek bir yana, yaygın organlarında haber konusu bile yapılmaya değer bulunmadı.

²⁶ Yasal eksiklikler tamamlanıncaya kadar özelleştirme o zamanlar Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi tarafından yapılyordu.

Özal dönemi ve sonrası sadece özelleştirme değil diğer neoliberal uygulamaların listesini vermek amacıyla değilim. Değınmeden geçemeyeceğim nokta ise, Özal yönetiminin kararlılığını göstermek açısından, Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kararname’de yapılan değişikliklerdir. Devlet malının satılması gibi inanılması güç bir uygulamayla eşdeğerde görülebilecek bir yasal düzenlemeyle döviz ve sermaye hareketlerinin liberalleştirilmesi yönünde atılan bu adım, ekonomik etkileri açısından lâıykıyla tartışılmadı, buna karşılık Türkiye’nin “Büyük Transformasyonu”nun parlak bir göstergesi olarak şaşaalı bir retoriğın vazgeçilmez bir parçası haline getirildi. Özal döneminin bu iki önemli uygulamasını cesur ve kararlı adımlar olarak nitelemek yanlış değildir. Ama her cesur ve kararlı adımın doğru olduğu da söylenemez. Özal sonrasıın ekonomi politikaları, bu iki kararın çizdiği yolda gerçekten çok geniş çaplı bir servet ve kâr transferi mekanizması yarattı.

AKP’nin 2002 yılında iktidara gelmesiyle neoliberal ekonomi politika uygulamaları daha da genişledi ve derinleştı. Yeni kazanılan bu ivmenin asıl kaynağını, AKP’nin liberal bir parti olmasında değil, neoliberal politikaları AB müktesebatı koruyuculuğunda uygulamaya koymasında aramak gerekir. AB’ye katılmak için denenebilecek her yolun denenmesi görüşünde olan etkili bir entelektüel çevrenin de desteğiyle Türkiye neoliberal ekonomi politikalarının artık diğer ülkelerde bile vazgeçilen veya gevşetilen uygulamalarının sahneye konulduğu bir ülke oldu. Bu da bizi “neoliberalizm Türkiye’de neden önemli bir direnişle karşılaşmadı ve kimsenin ummadığı bir başarıya ve egemenliğe ulaştı?” sorusuna cevap aramaya zorluyor.

Sabırsız okuyucuların gazabını üstüme çekmek pahasına burada uzunca bir parantez açıp Türkiye’de iktisat bilimiyle ilgili tartışmaların niteliği konusunda bir şeyler söylemek istiyorum. Söyleyeceklerimin hem Türkiye akademiasının tartışık konulardaki davranış biçimi hakkında bir fikir vereceğini umuyor hem de, madem konumuz iktisadî düşünce tarihi, Türkiye’deki iktisadî düşüncenin bir gün tarihi yazılırsa mutlaka değinilmesi gereken bir konuyu kayda geçirmek istiyorum.

Selim Somçağ ve Göklere Yükselen Mamul Madde Stokları²⁷

Selim Somçağ profesyonel bir iktisatçı, Boğaziçi Üniversitesi mezunu, New School for Social Research’de lisansüstü çalışmalar yapmış, Türk Ekonomi Bankası’nın eski Baş Ekonomisti. Yani ciddiye alınması gereken birisi. 2003 ve

---

27 Bu konudaki görüşlerimi daha önce İstanbul ODTÜ Mezunları Demeği’nin yayını olan *Baraka* dergisinin Kasım, 2004 tarihli sayısında yazmışım.

2006 yıllarında yazdığı iki makalede²⁸ o zamanki adı Devlet İstatistik Enstitüsü olan Türkiye İstatistik Kurumu'nun GSYİH istatistiklerini gerçeği yansıtmadığını, uyduruk olduğunu ileri sürdü.

Somçağ'ın son derece ikna edici bir biçimde gösterdiği gibi, DİE'nin üretim yoluyla hesapladığı GSYİH'nin harcama yoluyla hesap edilen GSYİH'ya özdeş olabilmesi bu ikinci hesaba, değil Türkiye tarihinde dünya tarihinde bile görülmeyen büyüklükte mamul madde stoğu artışları eklemek gerekmektedir. Buna göre, 2002-2005 yılları arasında, tam 16 dönem boyunca Türkiye'de mamul madde stokları sürekli olarak artmıştır. Somçağ'ın hesaplamalarına göre stoklardaki artış sanayi sektörünün bir yıllık üretimine eşit olacak kadar büyüktür. Dahası, Somçağ, DİE'nin 2002 yılında %7,8 olarak hesapladığı büyüme oranının %0,7 ve 2002-2004 yıllarındaki GSYİH'nin toplam büyüme oranı olduğu ileri sürülen %24'ün bu uyduruk stok artışlarından arındırıldığı zaman gerçekte %11 olduğunu gösterdi.

Somçağ, GSYİH hesaplarında yapılan bu yanlışlığın nereden kaynaklandığını da buldu. Üretimin GSYİH hesaplamasında geçerli ölçme büyüklüğü olan katma değere dönüştürülmesini sağlayan girdi-çıkıtı tablolarındaki katsayıların 2002 yılında yenilenmesi gerekirken yenilenmediğini, üretimin katma değere dönüştürülmesi sırasında kullanılan bu katsayılar en son 1996 yılında yenilediği için doğru sonuçlara ulaşmanın mümkün olamayacağını gösterdi. Önemli teknolojik ve yapısal değişmelerin yaşanmadığı bir ekonomide eski katsayıların kullanılması çok önemli yanlışlıklar yaratmayabilir. Ama, Somçağ'a göre, 1997 Uzakdoğu ve 1998 Rusya krizlerinin Türkiye üzerindeki etkileri, 2000 yılı kur çıpası ve 2001 yıkımı bu eski katsayıların mutlaka yenilenmesini gerektiriyordu.²⁹

Milli gelir hesaplarında yapıldığı iddia edilen bu denli büyük bir yanlışlık TBMM'ye de yansdı. 2004 yılında verilen bir sözlü soru önermesine DİE tarafından hazırlanan cevapta, üstü örtülü olarak, yapılan yanlış kabul edildi.

Resmi görevlerinden biri çeşitli milli gelir büyüklüklerini hesaplamak olan DİE'ye yöneltilen bu eleştiri, doğrusu, yenir yutulur cinsten değildir. O kadar değildir ki yanlışlığın en kısa sürede düzeltilmesinin yanısıra politik sonuçlarının da olması, akademik dünyada ve ekonomi basınında kıyamet kopması gerekir. Ama, hiçbir şey olmadı. 2002-2005 yılları GSYİH istatistiklerinin uyduruk olduğunun kanıtlarıyla ortaya çıkması o zamanlar *Cumhuriyet* gazetesinde yazan Korkut Boratav tarafından işlendi ve Boratav'ın da üyesi olduğu Bağımsız Sosyal

28 Selim Somçağ (2003). "Ekonomi 2002'de Büyüdü mü?" *İktisat, İşletme ve Finans*, C.18, s.82-89; Selim Somçağ (2006). "Garip bir Büyüme," *Cumhuriyet Strateji*, 17 Nisan, 2006.

29 Bu gerçeklere herhalde Türkiye'nin sanayi merkezini tahrip eden 1999 depremini de eklemek gerekir

Bilimciler İktisat Grubu tarafından yıllık rapora konuldu,³⁰ o kadar.

Neoliberalizmin 1980'lerden beri Türkiye'deki uygulamalarını ve özellikle IMF denetimi altında ekonominin büyümesini her vesile ile övenlerden ses çıkmadı. 2002-2005 yılları arasındaki IMF denetimli büyüme sürecinin aslında iddia edildiği ve övüldüğü gibi bir büyüme olmadığı ortaya çıktığı halde Selim Somçağ'ın haykırışı bir havuza atılan çakıl taşının yarattığı halkacılar kadar bile etki yaratmadı. Bir ülke ekonomisinin gelişiminin en önemli göstergesi olan milli gelir istatistiklerinin uydurma olduğu reddedilemeyecek biçimde kanıtlandığı halde akademyadan ses çıkmadı.³¹ 2002 yılı milli gelir artışı, olduğundan tam 10 kat, 2003 yılı artışı ise iki kat fazla hesaplandığı halde akademya bu skandali duymazdan geldi.³²

Türkiye'deki çağdaş iktisadî düşünce tarihi açısından iktisatçıları derin düşüncelere sevketmesi gereken bu düşünsel hareketsizliğin, bu felç olmuş ortamın, neden bu hale geldiğimizin bir açıklaması olmalı. Konuyla yakından ilgilenmesi gerekenleri böyle tepkisiz, böyle duyarsız hale getirmek kolay bir iş değil. Kapsamlı bir ajanda, titiz bir çalışma, akademisyen namusunu körletecek bir baskı ve tecrit ortamı yaratmak gerekir. O günleri görenler bilir; Selim Somçağ'ın bulguları 1960'ların ikinci yarısında veya 1970'lerde yayımlansaydı Türkiye'de kızılca kıyamet kopardı. TİP milletvekilleri (herhalde Çetin Altan konuşurdu) Meclis kürsüsünde hükümeti rezil eder; adı şimdilerde artık sivil toplum kuruluşları olan demokratik kitle örgütleri sorunu her yerde düzenledikleri açık oturumlarda enine boyuna tartışır. Neden bu hale geldiğimiz konusunda benim bir açıklamam var; ama önce neoliberalizm altında Türkiye'de neler olduğuna değinmek istiyorum.

---

30 Bağımsız Sosyal Bilimciler, "2005 Başında Türkiye'nin Ekonomik ve Siyasal Yaşamı Üzerine Değerlendirmeler," http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/Yazilar_BSB/BSB2005Mart.pdf.

31 Arkadaşım ve ODTÜ Ekonomi Bölümü'nden meslekdaşım, aynı zamanda Bağımsız Sosyal Bilimciler İktisat Grubu üyesi Oktar Türel'in hakkını yemek istemem. Melih Aşık'ın *Milliyet* gazetesinin 23 Aralık, 2005 tarihli sayısında yayımlanan yazısına göre Oktar Türel, Ülke Politikaları Vakfı'nın *Türkiye Nereye* başlığı altında yayımladığı konferanslar dizisinde bu konuya değiniyor.

32 Benzer bir durumu, Hasan Ersel'in *Referans* gazetesinde 2009 yılı birinci çeyreğine ait GSYİH tahminlerini yorumlarken bu kez de şimdiye kadar görülmemiş büyüklükte bir stok erimesinin nedenlerini açıklamaya çalıştığı yazısında görüyoruz. Ersel, GSYİH'nın %7,3'üne ulaşan bu stok erimesinin bazı GSYİH bileşenlerinin bir veya birkaçının olduğundan daha yüksek hesaplanması sonucu ortaya çıkabileceğini söylüyor. Bildiğim kadarıyla Ersel'in bu gözlemine de herhangi bir tepki gelmedi; bkz., Hasan Ersel, "Şu Stok Değişimi Rakamları," *Referans*, 10 Temmuz, 2009.

Neoliberal Dil Devrimleri ve Cep Telefonları ile Gelen Özgürlük

Garip bir altbaşlık oldu ama amacımı iyi anlatıyor. Yukarıda kısaca değindiğim gibi, medya ve iletişim gibi üstüme vazife olmayan işlere kalkışıp, Özal sonrası dönemde başlayan ve hâlâ bütün şiddetiyle devam eden bir süreç hakkında, tümüyle izlenimlere ve biraz dağınık gözlemlere dayanan bu tartışma denemesini okuyucunun hoş karşılayacağını umuyorum. Bir iktisatçının mutad okuma listesinde olmayan kaynaklara başvurmam da bu denemenin bir parçası olarak kabul edilebilir.

Aşağıda, neoliberal politikaların yaygınlaştırılması ve benimsetilmesi için yapılanları özetleyen ünlü aktivist Susan George'dan uzun bir alıntı var:

“[...] neoliberaler ve onlara fon sağlayanlar; fikirlerini dur durak tanımadan sunmak ve öne çıkarmak için vakıflar, enstitüler, araştırma merkezleri, yayıncılar, akademisyenler, yazarlar ve halkla ilişkiler ustalarından oluşan muazzam bir uluslararası ağ kurdular.

Çok etkin olan bu ideolojik kadroyu kurmalarının nedeni [...] Gramsci'nin kültürel hegemonya kavramını geliştirirken neyi düşündüğünü anlamalarıydı. İnsanların kafalarını işgal edebilirseniz, kalpleri ve elleri peşinden gelir. [...] sağın bu ideolojik çalışması kesinlikle dâhiyaneydi. Yüz milyonlarca dolar harcadılar ama sonuç her kuruşa değdi çünkü neoliberalizmi insanlığın doğal ve normal [yaşama] biçimi olarak sunmayı başardılar. Neoliberal sistem gözle görünecek kadar açık ne kadar felaket yaratsa da, bizi hangi finansal krizlere sürüklese de [...] sanki Tanrı'nın bir emri gibi kaçınılmaz ve insanlar için var olabilecek olan tek ekonomik ve toplumsal düzen gibi sunuldu.”³³ Neoliberallerin dünya çapında yarattığı söylenen bu ağın Türkiye'de bir bacağı eksikti. Popüler anlamda akademisyen desteği vardı ama bu desteğin telif akademik makalelerden ve kitaplardan kaynaklanan inandırıcılığı yoktu.

Neoliberal politikaların başarılı olup olmamasından bağımsız olarak, yaşamaları ve gelişmeleri için gerekli ortamın da hazır olması gerekir. Özal dönemini hatırlayanlar, bireyciliğin, kendini kurtarmanın, köşeyi dönmenin en büyük erdem olduğunu ne kadar övgü konusu yapıldığını da hatırlayacaklardır.³⁴ Özal döneminde, insanların günlük yaşam gailisini unutup kendileriyle ve

33 Susan George (2000). “A Short History of Neoliberalism: Twenty Years of Elite Economics and Emerging Opportunities for Structural Change,” Walden Bello vd., (der.) (2000). *Global Finance: New Thinking on Regulating Capital Markets*, London: Zed Books, s.27-35. George'un bu makalesi, 24-26 Mart, 1999'da Bangkok'da yapılan “Economic Sovereignty in a Globalising World” kongresine sunduğu tebliğin gözden geçirilmiş biçimidir.

34 Neoliberal dünya görüşü yoksulların yoksul olmasının kendi kabahatleri olduğunu söyler. Piyasanın yaydığı sinyallerin alınıp iyi değerlendirilememesi kişinin kendi eksikliğidir. Piyasa, bu açıdan, ahlaki bir rol üstlenmiş olur. Bu rol rekabetçi olamayanların elenmesi biçiminde kendini gösterir.

gelecekleriyle hiç ilgisi olmayan uğraşlara, meraklara ve yaşam biçimi adı altında yeni bir düşünce ve davranış biçimi kalıbı içine farkına bile varmadan nasıl sürüklendiklerini gördük. Umutsuz köşeyi dönme çabalarının nelere mal olduğunu, nasıl yıkımlara yol açtığını yaşadık.

İnsanların bu hale getirilmesi birdenbire olmaz. Bu ancak insan yaşamının her yönüne saldırmak ve insanı fethetmekle mümkün olur. Böyle bir toplumsal saldırının yöneleceği ilk hedeflerden biri dildir. İdeolojik temeller üzerine kurulan tüm politikalar gibi neoliberalizm de ekonomide kendi dilini ve terminolojisini yerleştirmek ihtiyacını duyar. Çünkü dil, rasyonel bireylerin karşılaştıkları seçenekler arasından kendilerini en iyi duruma getirecek tercihleri yapmaları için ihtiyaçları olan bilginin en önemli ifade ediliş biçimidir. Bu bilginin bir bölümü piyasalarda kendiliğinden oluşur ve genellikle fiyat sinyalleri biçiminde dağılır. Piyasaların bu bilgi sağlama sürecindeki rolleri pasif bir roldür. Aynı zamanda bireylere aktif olarak bilgi sağlama mekanizmaları geliştirilmelidir. İşte günümüzde en çok medya tarafından yerine getirilen bu rolün arkasında yatan temel neden, karar vermesine yardımcı olmak üzere çoğunlukla tüketicilere bilgi sağlamaktır. Sağlanan bilgi standartlaşmış bir dile, terminolojiye ve biçime sahip olduğu zaman muhatapları tarafından daha kolaylıkla algılanır ve özümser.

Özal döneminde, günlük hayatta kullandığımız dil ve bu dilin kullanılış biçimi hızla değişti. Gazetelerde o denli çok olmasa bile televizyon programlarında ve haberlerde, gerekli gereksiz her fırsatta, Türkçesi varolan ve yaygın biçimde bilinen kelimelerin yerine İngilizceleri kullanılmaya başlandı. Gazete ilanlarında ve televizyon reklamlarında İngilizce sık sık boy gösterdi. Televizyon dizilerinin çevirisi yapılırken İngilizce'den aynen alınan kalıplar günlük hayatta kullandığımız dili değiştirdi ve *doğruyu yaptığımıza inanarak* kendimizi *daha iyi hissetmeye* başladık. Bazen komiklik derecesinde cahilce kullanılan İngilizce, işyerlerinin tabelalarında, vitrinlerinde, reklam panolarında yavaş yavaş neredeyse egemen dil durumuna gelmeye başladı. İngiliz dili, Sağlık Bakanlığının amblemine kadar girdi.³⁵

İngilizce'nin özellikle televizyon haberlerinde ve programlarında kullanılmasına eşlik eden bir başka gelişme de ekranda görünen kişilerin vücut diliydi. Etkili konuşmak için sözlerin yeterli olmadığı, iletişimin gücünü artırmak için stilize edilmiş bedensel hareketlere de ihtiyaç duyulduğunun anlaşılması üzerine televizyon ekranları “vücut dili” dersi aldığı ilk bakışta anlaşılan insanların bu derslerin sınavını kendilerini seyredenlerin önünde vermeye çalıştıkları bir

35 Bu bakanlığın resmi ambleminde Türkçe'nin yanısıra “The Ministry of Health of Turkey” yazıyor. Devletin resmi adının İngilizce çevirisi “The Republic of Turkey” ama bakanlık bu kadarıyla yetinmeyi uygun görmüş.

sahneye dönüştü. Ne yazık ki, gerek haberlerde gerek tartışma/bilgilendirme programlarında kameralar, stüdyoda vücut dili yeteneklerini sergilemek isteyen spiker ve katılımcıların sadece belden yukarısını çektiği için ekrana yansıyan “vücut dili” genellikle el-kol hareketlerine indirgeniyor ve böylece bir Karagöz oyununa dönüyordu. Haber programları yapan televizyonlarda ise ekran bölünerek aynı anda birkaç katılımcı aynı anda gösterildiği için seyredenler el-kol hareketlerinin bolluğu ve çeşitliliğinden şaşkına dönüyor, tartışılan konuyu anlamakta güçlük çekiyordu. 1990’ların ikinci yarısından itibaren bu gülünç durumun iletişimi güçlendirmede anlaşılmış olmalı ki yavaş yavaş daha sadeleştirildi. Şimdilerde, sadece haber bülteni sırasında, “anchorman” canlı yayında yerel bir haberciyeye bağlandığı zaman o habercilerde görünüyor bu gülünç hareketler.

Neoliberal dil devriminin ikinci aşaması AKP iktidarıyla başladı. Bu aşamanın belirgin özelliği, birinci aşamanın aksine, önce Türkçe kelimelerin İngilizceleştirilerek yazılması daha sonra ise varolan Türkçe kelimelerin yerine Osmanlıcılarının ikame edilmesidir. Birinci aşamada, varolan Türkçe bir kelime yerine o kelimenin İngilizcesini kullanmak nasıl moda olduysa ikinci aşamada, kullanılan ve herkesin bildiği bir Türkçe kelimenin özellikle işyeri adlarında İngilizce gibi yazıldığına görmeye başladık. Bu aşamanın başlangıcı, aşağı yukarı, kamyonla şehirlerarası nakliyat yapan şirketlerin adlarının “logistic”³⁶ şirketi olarak yazılmaya başlandığı, dört katlı apartmanların villa diye satıldığı, yüksek kule binalardaki servis yapılan dairelerin “rezidance” diye anıldığı döneme denk düşmektedir.

Bu aşamada, neoliberalizmin egemenlik alanlarında ortaya çıkan ve hızla gelişen yeni bir terminolojiyle tanıştık. Sivil toplum kuruluşlarının paydaş, aktör ve farkındalıklarının yanısıra liberal politikanın belirlendiği alan, çizgi, nokta, boyut, kesit ve düzlemlerde oynayan oyuncularını gördük. Geometriden ödünç alınan bu terimlerin siyaset teorisinde bu denli özgürce kullanılmasının yanısıra Türkçe’nin yazım kurallarına ve noktalamaya uymamanın bir yetenek göstergesi sayıldığına; devrik cümlelerden oluşan kitap ve hikaye başlıklarının bıktırıcı bir tekdüzeliğe ulaştığına tanık olduk. Özal döneminde strateji, misyon ve vizyon ile başlayan dil değişimi AKP döneminde yol haritası, iş ortağı, tedarikçi, vb. ile devam etti. Türkçe’nin Türkçe bilmeyen, daha kötüsü bilmediğini de bilmeyen televizyoncular ve köşe yazarlarının elinde düştüğü içler acısı durumu biraz olsun gözler önüne serilebilmek için aşağıdaki hayali paragrafı yazıyorum. Bu paragrafta benim tarafımdan yapılmış hiçbir yanlış yok; *italik* harflerle dizilen yanlışların hepsini düzenli okuduğum dört gazeteden ve **siyah** harflerle dizilenleri de haberleri izlediğim NTV, Star, TRT1 ve CNN Türk televizyonlarından derledim:

36 Herhangi bir İngilizce sözlüğe bakarsak nakliyatçıların murad ettiği kelimenin aslında “logistic” değil “logistics” olduğunu görürüz.

“**Biriken su birikintilerinin** üzerinden atlayarak, *can siper hane* bir hamleyle ve *hançehrisini yırtarcasına* bağıarak *kerevitin* bulunduğu *kamelyeye* sıçrayan **faili meçhul kişi veya kişiler**, ellerindeki **faili meçhul dosyaları**, *dehşet cengiz* bir tavırla **yolsuzluk suçlamasıyla suçlanan** bürokrata verdiler. Çıkan **ardebde** yediğı dayaktan dolayı *rendice* olan söz konusu bürokrat, *kendisi bizzat* uzun yıllar **resmi ofisler ve devlet dairelerinde** görev yapmış olduğu için *kadir şinas bilir* kişiliğinin yanısıra *avare kasnak* gibi boşa çalışan kişileri *tabii doğal olarak* hiç sevmediğinden, *medya mecralarında* adının çıkmasından ve meslek hayatında meydana gelecek **hasarlanma** için kaygı duyuyor; *hüküm giymeye mahkum* olacağından korkuyordu. Bir süre bir **psikolojist** tarafından tedavi edildi. **Kısa bir zaman zarfı içinde** yargılanıp aklanmayı düşündüyse de **o zaman zarfı geçince** düş kırıklığına uğradı. Halbuki birisi **biyolojist** diğeri **sosyolojist** olan çocukları onu hep başarı **ödülünü** [müdürünün] **elinden takdim alıyor** diye hayal etmişlerdi. Eşinin aklanmadığını duyan karısı, daha önce *öldürülen 29 yaşındaki kızın 16 ve 17 yaşındaki ağabeylerinin* bulunduğu **10 metre kare çapındaki çukura** atlayarak intihar etmeyi düşündüyse de *daha sonra bilahare* vazgeçti. Ne var ki, oturdukları *cadde yalısı* evin sahibi *kira fiyatını* artırmaya karar verince ailesinin **bekkası** için bir işe girip çalışmaya karar verdi. Kaderin garip bir cilvesi olarak, *sebebi belirlenemeyen nedenlerden* dolayı **aynı şekilde, değişik biçimde** işine son verilince tüm yaşamı **banttan canlı yayın** gibi *küçük dikdörtgen şeklinde kareler* olarak gözünün önünden geçti. Üstüne üstelik, **sağanak yağışın kuvvetli şiddeti** yüzünden benzin istasyonunun kapalı olduğunu görünce otomobiline **dizel benzini** koyamayacağını anladı ve ‘batsın bu dünya’ *ifadesini seslendirdi.*”

Bu zavallılığı hoşgörmek mümkün değil. Bunları gazetelerdeki köşelerinde yazanlar, televizyon ekranlarından yüzümüze söyleyenler Türkiye’de kamuoyunu biçimlendiren kişiler.

Türkiye’nin Orta Doğu ve dünya çapında bir güç olması gerektiği gerekçesiyle Osmanlı’nın canlandırılabilceği hülyasına kapılanların durumu da çok farklı değil. İlle Osmanlıca kullanacağım diye yazılmasını veya telaffuz edilmesini bilmedikleri kelimeleri, bazen yakıştırma ve benzetme, bazen tahmin yoluyla ve çoğu kez uydurarak yazan ve söyleyenler de; intiba ile intibah’ın farkını bilmeyen; sath-ı mail yerine sath-ı mahalli’yi uyduran; tenzil-i rütbe’yi, en iyi ihtimalle, o anda hatırlayamadığı için rütbe-i tenzil diyen; başbakan “öyle olsa bile” anlamında “velev ki” dedi diye ille kendisinin de bunu tekrarlaması gerektiğini düşünen ama kurduğu cümlede “eğer” anlamında kullananlar da aynı kişiler.

Diğerk taraftan, Türkçeyi kullanmanın bu kadar bozulduğu bir dönemde, etrafındaki rezilliklere bakarak “ben bundan daha iyi yazarım” diye düşünerek roman

yazmaya soyunanların sayısındaki artış insanı gerçekten şaşkınlığa sevk ediyor; bu kadar çok roman yazılması edebiyatımız için acaba iyi mi sorusunu sorduruyor. Metin Celal'in *Virgöl* dergisinin Şubat, 2007 tarihli sayısından aktardığına göre³⁷ 2007 yılında 354 yeni roman basılmış. Bu yeni romanların 196 tanesi romanı ilk defa basılan yeni yazarlarınmış. Buna göre, 2007 yılında neredeyse her gün yeni bir roman basılmış ve her 45 saatte bir yeni bir roman yazarıyla tanışmışız. Yeni roman yazarı sayısı ile toplam basılan roman sayısı arasındaki oranın 389 yeni roman basılan 2006 yılı içinde geçerli olduğunu varsayarsak 2006 yılında her 41 saatte bir yepyeni bir roman yazarıyla karşılaşmış oluruz. Bu romanların edebi bir değeri olup olmadığına okusam bile karar verecek yeteneğe sahip değilim. Metin Celal de yazısında bununla ilgili bir açıklama yapmıyor ama eleştirisini yaptığı roman³⁸ "Hayatımı yazsam roman olur" fikrinden hareket ederek 35 yaşına kadar eline kalem almamış bir kadının işinden istifa ederek roman yazmaya girişmesini hicvediyor.

Dilimizdeki bu geniş çaplı bozulmanın yanısıra, neoliberalizm yeni bir özgürlük kavramını hayatımıza kattı: Tüketim.³⁹ Özgürlüğün bu yeni tanımına göre, kişi ne kadar çok tüketirse, o kadar çok özgür olur. Hangi mal ve hizmetin ne miktarlarda tüketildiği önemli olsa bile o mal veya hizmetin bizzatı tüketiminin insanlar arasındaki farkları ortadan kaldırdığı ortaya atıldı. Artık, sadece tüketim yoluyla "Herkes herhangi biri olabilir" di.⁴⁰ Nesnelere kullanım değerleri için tüketilirken aynı zamanda sembolik değerleri için de tüketilmeye başladı. Mallara karşı olan talep, aynı zamanda o mala sahip olmanın getireceği farklılaşmaya ve prestije karşı olan talep haline geldi. Tüketim yoluyla insanlar arasındaki ilişkiler giderek insanlar ve nesnelere arasındaki ilişkiler tarafından ikame edilir oldu.

Şimdilerde insanların kendilerini çeşitli aidiyetleri üzerinden tanımlamaları gibi, tüketim veya satın alma yoluyla edinme, kişinin kim olduğu hakkında çevresine iletiler, sinyaller yayar. Bu sinyallerin doğru olarak algılanabilmesi için sinyali alan kişinin de o aidiyeti tanımlayan mal veya hizmet hakkında bilgi sahibi olması gerekir. Bundan 30-40 yıl öncesiyle karşılaştığımız zaman daha

37 Metin Celal, "Hırs ve Ceza," *Cumhuriyet Kitap*, 9 Temmuz, 2009, s.12. Metin Celal'in kastettiği herhalde *Virgöl* dergisinin 2008 yılında çıkmış bir sayısı olsa gerek.

38 Ayça Şen (2009). *Hırs ve Ceza*, İstanbul: Everest Yayınları.

39 Okunması güç olmasına rağmen, bu iki paragrafı yazabilmek için okumak zorunda kaldığım şu kitaptan anlayabildiğim kadar yararlandığımı söylemeliyim: Jean Baudrillard (1998). *The Consumer Society: Myths and Structures*, çev., Chris Turner, London: Sage. Bu kitabın Türkçeye çevrildiğini duyduğumu hatırlıyorum. Baudrillard ile kıyaslandığı zaman okunması son derece daha kolay olan Erving Goffman'ın kitabını (*The Presentation of Self in Everyday Life*, New York, London: Anchor Books, 1959) bana ödünç vererek okumamı sağlayan ve tüketim kültürü konusundaki tüm tartışmaların başlangıç noktası olduğu fikrini savunan oğluma teşekkür ederim.

40 Stuart ve Elizabeth Ewen'in *Channels of Desire* adlı kitabından aktaran, Mike Featherstone (1996). *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*, çev., Mehmet Küçük, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s.142.

çok insanı daha az tanıdığımızı görüyoruz. İnsanlar arasındaki ilişkiler, hattâ aile içi ilişkiler, daha kısa zaman dilimleri içinde cereyan ediyor. Bu kısa zaman dilimleri içinde insanın kendisini tanıtabilmesi, “aidiyetini” ortaya koyabilmesi ve karşısındakinin kim olduğunu çabucak anlayabilmesinin en etkili yollarından biri, kişinin sahip olduğu veya tükettiği malların markası olduğu kadar bu marka hakkında kendisine sunulmuş olan bilgilerin ne kadar iyi özümsemiği. Böylece, kişinin tükettiği veya sahip olunan mal o kişiyi sınıflandırmak için de işe yaradığı gibi metaların değil göstergelerin tüketilmesine örnek oluyor.

Dolayısıyla, sadece tüketilen veya sahip olunan mal ve hizmetler değil, bu mal ve hizmetlere sahip olabilmenin tüketim dışında sağlayacağı yararların da rasyonel tüketiciye ulaşması gerekir. İktisat teorisi açısından bakıldığı zaman, tüketicinin mal ve hizmetlerin tüketiminden elde edeceği yararı gösteren ve piyasanın özgürleştirilmesinin temelinde yatan fayda fonksiyonları, tüketicinin verdiği kararlar sonucunda ulaştığı tüketim setine “mutluluk” veya “kendini özgür hissetme” gibi ruhsal durum ölçüleri atfedemez. Çeşitli mal ve hizmetlerin fizikî olarak tüketilmesi esasına dayanan fayda fonksiyonlarından türetilen bireysel talep fonksiyonları da böyle bir bilgi üretemez. Aynı biçimde, piyasa talep fonksiyonları da tüketiciye bu bilgiyi sağlayamaz; piyasa bu konuda tüketicilerin karar vermelerine yardımcı olacak sinyalleri üretemez. Bu görevi kitle iletişim araçları yerine getirir.

Tüketimin özgürlükle özdeşleştirilmesi,⁴¹ bir malın tüketiminin (kullanmanın veya sahip olmanın) kişinin sağlayacağı yarardan da öte bir işlev yüklenmesini gerektirdiği için meta fetişizminin, belki de Marx’ın bile öngörmediği mükemmellikte bir örneğidir. Günümüz Türkiye’inde bu fetişizmin en belirgin biçimde ortaya çıktığı tüketim biçimi cep telefonu kullanımıdır. Cep telefonu servisi sağlayan veya sadece cep telefonu satan şirketlerin ısrarla üzerinde durduğu ve adeta insanların beynine kazımak istediği yegâne özellik, cep telefonu ile konuşmanın ve daha çok konuşmanın, o telefonu kullanarak müzik dinlemenin veya video seyretmenin insanı olabildiğince özgürleştireceğidir. Gazete ve televizyonlarda ardı arkası kesilmeyen ilan ve reklamlardan öğrendiğimize göre konuşmak insanı özgürleştirmekle kalmaz, yaşama coşkusunu artırdığı gibi sosyal ilişkilerin kurulması ve sürdürülmesinde vazgeçilemeyecek bir katalizör rolü oynar. Cep telefonları aynı zamanda bir eğlence kaynağıdır. Daha çok eğlenebilmek için cep telefonunu daha çok kullanmak, piyasaya çıkan yeni modelleri edinmek gerekir.

Cep telefonu aboneliği istatistiklerine göre Türkiye’de mevcut abone sayısı

41 Okuyucu, burada kullanılan özgürlük kavramının, değişik seçenekler karşısında kişinin üzerinde bir baskı hissetmeksizin karar verme özgürlüğü ile hiçbir ilgisi olmadığını anlamıştır.

64 milyondan biraz fazladır.⁴² Bu istatistiğe göre toplam cep telefonu sayısı sıralamasına göre Türkiye dünyada 15. sırada.⁴³ Daha ilginç, her 1.000 kişiye düşen cep telefonu sıralamasına göre Türkiye 871 telefon ile ABD, Japonya, Fransa, Kanada, Brezilya ve Çin'in üstünde yer alıyor.⁴⁴

TÜİK'in yayımlanan en son Gelir Dağılımı, Tüketim Harcamaları ve Yoksulluk Veritabanı'na göre en düşük gelire sahip %20'şerlik iki dilimin telefon ve telefaks harcamalarının kullanılabilir hanehalkı gelirine oranı, en yüksek gelire sahip %20'lik dilimin bu tür harcamalarının kullanılabilir hanehalkı gelirine oranından %50 daha yüksektir.⁴⁵ En düşük gelire sahip bu iki dilimin ortalama yıllık hanehalkı geliri sırasıyla 4.407 TL ve 8.068 TL'dir. Bu iki gelir grubunda kişi başına düşen ortalama yıllık gelir sırasıyla 1.062 TL ve 2.114 TL'dir. Türkiye halkının en düşük gelir gruplarının telefon kullanımına harcadığı para, en yüksek gelir grubunun harcadığı paradan oransal olarak çok daha fazladır. Belki de bu nedenle, BTİK verilerine göre Türkiye'de her 20 dakikada bir hırsızlık veya gasp yoluyla bir cep telefonu çalınmaktadır.⁴⁶ Soruna daha iyimser bir açıdan bakarsak, ülkemizin en fakirlerinin en zenginlerine göre daha çok özgürleştiği, daha sağlıklı ve sürekli sosyal ilişkiler kurduğu ve tabii daha çok eğlendiği söylenebilir. Son derece yararlı bir aygıt olduğuna hiç şüphe olmayan cep telefonunun, ülkemizde neredeyse toplumsal bir cinnet aracı ve büyük bir suç dalgasının yöneldiği nesne haline geldiği açıktır.

Ekonomi Politikalarının Akademik ve Akademik Olmayan Tartışması

Özal döneminin 1987'ye kadar olan bölümünde neoliberal politikaların yürütülmesi "Özal'ın Prensleri" diye adlandırılan ve çoğu yurtdışından getirilen bürokratların yönetimindeydi. Bu bürokratlar arasında ve kendilerinin oluşturduğu alt kadroları içinde gerçekten değerli ve işini bilen kişiler vardı ama çoğunluk, J. Stiglitz'in Dünya Bankası ve IMF uzmanları için kullandığı bir nitelermeyi ödünç alarak ve biraz değiştirerek kullanırsak, ikinci-üçüncü sınıf ABD üniversitelerinin

42 Bilgi Teknolojileri İletişim Kurumu'na göre bu yılın [2009] Mart ayındaki abone sayısı 64.360.141'tür. (<http://www.tk.gov.tr/Yayin/istatistikler/istatistik/2009/gsm2009.htm>). Aynı kaynağa göre Ocak ayında bu sayı 65.412.891 idi.

43 http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_number_of_mobile_phones_in_use

44 http://www.nationmaster.com/graph/med_tel_mob_cel_percap-telephones-mobile-cellular-per-capita

45 Bu tüketim harcaması içine sabit telefon kullanımı da dahildir. En düşük iki gelir grubunun yüksek tutarlı sabit telefon ve telefaks kullanımı harcaması olmadığını tahmin ediyorum. Bu hesaplamayı yapabilmek için sırasıyla şu işlemleri yapmanız gerekiyor: Önce, TÜİK veritabanından gelire göre sıralı %20'lik gelir dağılımı tablosunu oluşturup; sonra, veritabanından yıl, yerleşim yeri, %20'lik dilim, üçlü harcama grubunu seçip harcama grupları içinden "Telefon ve telefaks hizmetleri" kalemini işaretleyeceksiniz.

46 <http://www.tk.gov.tr/Yayin/istatistikler/istatistik/2009/cihaz/elektronikbhcdi09.htm>

dördüncü sınıf mezunlarıydı. Türkiye’yi ve ülkenin kemikleşmiş bürokratik yapısını hiç bilmedikleri için iyi niyetli idarî tasarruflarının bile çoğu yasal olmayan bir zeminden kaynaklanıyor ve bu nedenle idarî yargı tarafından iptal ediliyordu. Bu davranış biçimi yalnız “Özal’ın Prensleri”ne özgü değildi. Özal’ın kendisi de reform girişimlerini kanunlar değil de kanun hükmünde kararnamele ile yürütmek ve bütçenin kısıtlamalarını savuşturmak için bütçe dışında hesabı tutulamayacak kadar çok ve çeşitli fonlar yaratmak yoluna gittiği için sık sık idarî yargı ile karşıkarşıya geldi.⁴⁷

Kökten değişiklikler yapmayı amaçlayan yeni bir politikanın uygulamaya konulması için kamuoyu desteği gerekir. Bu politika ilk açılım olarak ekonomiye yönelmişse kamuoyunun yanısıra akademik iktisatçıların da desteği yararlı olur.

Akademik dünyada, yeni ekonomi politikalarının uygulamaya konulmasının önce ve sonrasında izlenen aşığı yukarı standartlaşmış bir yöntem vardır. Akademisyenler, yeni politikalar konusundaki görüşlerini genellikle akademik saygınlığı olan bilimsel dergilerde yayımlarlar ve bu görüşlere cevap niteliği taşıyan diğer makale, yorum ve eleştirilerle gelişen tartışmanın politikacılara doğru yolu bulmada yardımcı olacağı varsayılır. Saygın ve konusunda otorite olduğu kabul edilen bazı iktisatçılar, bu tartışmaları ve kendi görüşlerini dar bir okuyucu kitlesine hitap eden bu dergilerin sınırlarından kurtarıp kamuoyuna duyurmak için başka yollara da başvururlar. Örneğin, *The Times* gazetesinin editörüne yazılan ve gazetede yayımlanan “mektuplar” bir çok iktisatçının teorik düzeydeki görüşlerinin basitleştirilerek genel görüşe sunmaları için uygun bir ortamdır.⁴⁸ Uygulamalar sırasında ortaya çıkan sorunlar ve uygulama sonuçları hakkında nitel verilerin toplanıp değerlendirilmesi çok sayıda rapor, makale ve kitabın konusu olur. Bu akademik uğraşın amacı, yalnız bilimsel nitelik taşıyan bir çalışma yapmak değil, politika uygulamalarının aksayan veya beklenen amacı gerçekleştiremeyen yanlarını ortaya çıkararak bu uygulamaların değiştirilmesini, düzeltilmesini hâttâ tümüyle ortadan kaldırılmasını sağlamaktır.

Saygın iktisatçıların bazıları gazete ve dergilerde belirli günlerde yazdıkları “köşe”lere de sahiptir. Köşe yazarı olarak görüşlerini okuyucularına ileten bu iktisatçıların arasında gerçekten de çok ünlü bilim insanları vardır: J.K. Galbraith, M. Friedman, P.A. Samuelson ve P. Krugman bu ünlülere örnektir. (Örnekteki dört iktisatçıdan üçü Nobel İktisat Ödülü sahibidir). Bu köşe yazarları akademik dergilerde yazdıklarını ortalama gazete okuyucusunun anlayabileceği bir dille

47 Turgut Özal döneminde yaşanan bu tür sorunların ve yolsuzluk/rüşvet olaylarının teorik düzeyde ve Latin Amerika ülkeleri ile karşılaştırmalı bir biçimde incelenmesi için bkz., Ziya Öniş (2004). “Turgut Özal and His Economic Legacy: Turkish Neo-liberalism in Critical Perspective,” *Middle Eastern Studies*, c.40, s.113-134.

48 *The Times* gazetesindeki editöre mektuplar sayfası düzenli olarak 220 yıldır yayımlanmaktadır.

köşelerinde yaygınlaştırmaya çalışırlar. Akademik içeriğin basitleştirilmesi çok kolay olmaz. Bu nedenle de akademik yazarlar her zaman başarılı köşe yazarı olmazlar. Örneğin, Friedman ve Samuelson geniş bir okuyucu ve hayran kitlesine sahip oldukları halde hiçbir zaman başarılı bir köşe yazarı olamadılar. Buna karşılık Galbraith ve Krugman⁴⁹ bu konuda çok başarılıydılar. Son Nobel İktisat Ödülü'nün sahibi olan Krugman, G.W. Bush yönetiminin ekonomik politikalarına karşı en geniş ve yaralayıcı eleştirilerini *New York Times* gazetesindeki “köşe”sinde yapardı. Ne var ki, örnek olarak verdiğim bu yazarlar ve “köşe” sahibi olan tüm akademik iktisatçılar gazete ve dergilerde yaygınlaştırdıkları görüşlerini hep daha önce yayımladıkları bilimsel makale ve kitapları üzerine inşa ettiler. Kural, önce akademik/bilimsel yayın, sonra basitleştirme ve yaygınlaştırma, destek veya eleştiri biçimindedir.

Yukarıda örnek olarak gösterdiğim J.K. Galbraith ve diğerleri gibi yeni politikanın hem teorik temellerini savunacak hem bu savunuyu kamuoyuna benimsetebilecek bir basitlik ve yalınlık içinde anlatma yeteneğine sahip kanaat önderlerinin varlığı ve yandaşlığı ise her kula nasip olmayan ilahi bir lütuftur. Özal dönemi uygulamalarının bu türden akademik yandaşları yoktu.⁵⁰

49 Ne kadar ilginçtir ki Krugman, Galbraith'i akademik bir iktisatçıdan olmaktan çok karmaşık iktisadi fikirleri vulgarize ederek gazete okuyucularına satmaya çalışan bir işportacı olarak eleştirmişti, bkz., Paul Krugman (1994). *Peddling Prosperity: Economic Sense and Nonsense in an Age of Diminished Expectations*, New York: W.W. Norton. Krugman'ın Galbraith hakkındaki bu yaralayıcı görüşlerinden nasıl geri döndüğünün hikayesi için bkz., Leslie A. Duhs (2008). *From Galbraith to Krugman and Back*, Discussion Paper no.369, School of Economics, University of Queensland.

50 Kutlay Ebiri'nin Özal öncesi yazılan fakat Özal politikalarının nasıl şekilleneceğini şaşırtıcı bir biçimde tahmin eden makalesi sayılmazsa (bkz., Kutlay Ebiri (1980). “Turkish Apertura,” *METU Studies in Development*, c.7, s.209-254) neoliberalizmin Türkiye'deki ilk uygulamalarını destekleyen ciddi bir akademik yayına rastlanmaz. Aşağıdaki kısa liste Özal'ın başbakanlığı ve cumhurbaşkanlığı sırasında (veya hemen sonrasında) yazılmış kitap ve makalelerden örnekler veriyor. Bu kaynakların hiçbirisi Galbraith-Samuelson-Friedman-Krugman türü bir teorik haklı çıkarma veya yerme uğraşı içinde olmadıkları gibi yine aynı türden bir kamuoyu oluşturma gayretinin temellerini atmak çabası içinde de değiller: Yavuz Bayazıtöğlü vd. (1991). “Financial Market Reforms in Turkey Between 1980-1990,” *CBT Discussion Paper*, no.9102; Dani Rodrik (1990). “Premature Liberalization, Incomplete Stabilization: The Ozal Decade in Turkey,” *CEPR Discussion Papers*, no.402. (Rodrik'in bu çalışması daha sonra Michael Bruno vd., (der.) (1991). *Lessons of Economic Stabilization and its Aftermath*, Cambridge, Mass.: MIT Press içinde basıldı; Tosun Arıcanlı ve Dani Rodrik (der.) (1990). *The Political Economy of Turkey: Debt, Adjustment, and Sustainability*, London, New York: Palgrave Macmillan; Metin Heper (der.) (1991). *Strong State and Economic Interest Groups: The Post-1980 Turkish Experience*, Berlin, New York: Walter de Gruyter; Ziya Öniş (1991). “The Evolution of Privatization in Turkey: The Institutional Context of Public Enterprise Reform,” *International Journal of Middle Eastern Studies*, c.23, s.163-176; Mehmet Odekon ve Tefvik Nas, (der.) (1992). *Economics and Politics of Turkish Liberalization*, Bethlehem, PA: Lehigh University Press; John Waterbury (1992). “Export-Led Growth and the Center-Right Coalition in Turkey,” *Comparative Politics*, c.24, s.127-145; Fikret Şenses (der.) (1994). *Recent Industrialization Experience of Turkey in a Global Context*, Westport, CT: Greenwood Press. Özallı yıllarda yazılmış ve benim bilmediğim başka kaynakların olup olmadığını İnternet'te araştırırken bulduğum iki web sitesi beni çok şaşırttı: www.canaktan.net ve www.canaktan.org. Her ikisi de Dokuz Eylül Üniversitesi öğretim üyelerinden

Sabırsız okuyucular gazete ve dergilerde yazı yazan iktisatçılar üzerinde neden bu kadar durduğumu sorgulamaya başlamışlardır bile. Cevap çok belli: Neoliberalizm Türkiye’de sadece gazete ve dergi köşelerinde ve televizyon programlarında tartışıldı; hâttâ tartışılmadı, sadece savunuldu da ondan.

Özal döneminin gazete ve dergilere getirdiği önemli bir değişiklik, okuyucuların alışık olduğu, bir “sermuharir” tarafından, kamuoyu yönlendiriciliği yapan ve gazete veya derginin kendi yayın ilkelerinin veya sahibinin çıkarları doğrultusunda, veya taraftar olunan politik partinin görüşlerinin yansıtılması biçiminde, çoğunluğu hergün değil de ancak önem taşıdığı varsayılan zamanlarda yazılan yazılara, iki yeni tür yazı biçimi ve iki yeni tür yazarın eklenmesi oldu. Okuyucu beklentilerini öğrenme ve gazetenin içeriğini bu beklentilere göre düzenleme çabası okuyucu profili çalışmalarıyla daha da güçlendirildi ve zamanla ortaya hem okuyucu beklentilerine uygun yazılar yazacak hem de okuyucu profiline bakarak okuyucunun neyi isteyip neyi istememesi gerektiği konusundaki kendi görüşünden hareket ederek bunun gereklerini yaygınlaştırma işlevini üstlenen “köşe” yazarları ortaya çıktı. Okuyucunun bazen danışmanı bazen akıl hocası olarak önerilerde bulunup yol gösteren veya okuyucunun ihtiyacı olduğuna inandığı “malumat”ı sık sık yanlış biçimde olsa da köşesine taşıyan bu yazar türü konumuz dışında kalıyor. Zaman zaman neoliberalizmin ekonomik savunusunu yapsalar da daha çok yeni ekonomik düzenin beraberinde getirdiği değerler, bu değerlerin insan hayatına yansması veya uygun biçimde nasıl yansıtılması gerektiği konusuna eğildikleri ve bu konu daha önce Rıfat N. Bali tarafından ayrıntılı biçimde incelendiği için⁵¹ dikkatimizi başka tür bir “köşe” yazarına çeviriyoruz.

Bu yazarlar, daha çok gazetelerin ekonomi sayfalarında yazan, günlük ekonomik gelişmeleri Krugman’ın “aşağı-ve-yukarı” diye adlandırdığı⁵² biçimde değerlendirip yorumlayanlar. Çoğumuz ekonominin gidişatı konusundaki bilgilerimizi onların sütunlarından elde ediyor. Ekonomi muhabirlerinden çok farklılar. Değişik derecelerde de olsa iktisat teorisi bilgisine sahipler. Ekonomi muhabirlerinin çoğunun aksine, bir öğlen yemeği, bir resepsiyona davet veya bir dış gezi karşılığında, istisnaları olsa bile, reklam niteliği taşıyan yazılar yazmıyorlar.

Profesör Coşkun Can Aktan’a ait olan bu sitelerde Aktan’ın Özal dönemi politikalarını öven ve yol gösterici nitelikte çok sayıda yazısı var. En çok özelleştirme konusunda yazan Prof. Aktan kendi deyişyle “[...] Türkiye’deki akademik dergilere düzenli olarak katkıda bulunmaktadır.” Ancak, ben bu katkılara ulaşamadım. İnternet’ten ulaşabildiğim bir tanesi ise *Türkiye Günlüğü* adını taşıyan bir dergide yayımlanmış ama dergi akademik bir dergiye benzemiyor.

51 Gazete ve dergilerden alınmış çok sayıda örnekle bu tür köşe yazarlarını eğlenceli bir dille anlatan, Özal ve sonrası dönemlerde medya konusunda akademik nitelikli olmasa da çok aydınlatıcı bilgiler içeren bu kaynak için bkz., Rıfat N. Bali (2002). *Tarz-ı Hayattan Life Style’ a: Yeni Seçkinler, Yeni Mekânlar, Yeni Yaşamlar*, İstanbul: İletişim Yayınları.

52 Paul Krugman (1997). *The Age of Diminished Expectations: U.S. Economic Policy in the 1990’s*, Cambridge, Mass.: MIT Press, s.ix.

Bu yazarların, ekonomi muhabirliğini gerçekten meslek edinmiş, didinip, çalışıp çabalayıp doğru ve güvenilir ekonomi haberleri yapmaya çalışan az sayıda iyi ekonomi muhabiri ile aralarında önemli bir sorun var. Bu sorunu ben keşfetmedim, ekonomi muhabirleri kendileri dile getiriyorlar. Kelimesi kelimesine değil ama mealen diyorlar ki: “Bu bizim mesleğimiz, biz ekmek paramızı bu işten kazanıyoruz; yani verdiğimiz haberlerde nesnel olmak zorundayız. Köşe yazarlarının çoğunun sırtında yumurta küfesi yok, nesnellik gibi bir kaygıları yok çünkü başka işleri var; ya bir danışmanlık şirketi veya bir bankada çalışıyorlar. Dolayısıyla da yazdıkları şeyler çalıştıkları veya sahip oldukları kurumların görüşlerini yansıtıyor.” Bu çok ciddi bir suçlama. Ama bu iddiayı ileri süren muhabirler kendilerinden o kadar eminler ki bazı köşe yazarları için hangi holdingin, bankanın veya şirketin yönetim kurulu üyesi, yöneticisi veya ortağı olduğunun köşelerinde açıkça belirtilmesini istiyorlar.⁵³

Gerçekten de köşe yazarları arasında bu türlü aidiyete sahip olanlar var. Yaptıkları yorumların ait oldukları kurumların görüşlerini yansıtmayı yansıtmadığının veya bu kurumların çıkarlarına hizmet edip etmediğinin belirlenmesi, hangi kurumun/bankanın/holdingin hangi stratejiye sahip olduğunun bilinmesiyle mümkün. 2003-2008 yılları arasında günlük gazeteleri tarayıp hangi köşe yazarlarının yüksek reel faizi savunduğunu, hangilerinin buna karşı çıktığını belirlerseniz sonra da bu köşe yazarlarının hangi kurumlara ait olduğunu bulursanız, göreceksiniz çok ilginç sonuçlara ulaşacaksınız.

Ekonomi sayfalarındaki köşe yazarları arasında emekli veya aktif akademisyenler olduğu gibi kamu hizmetinden özel sektöre geçmiş olanların belirli bir ağırlığı var. Hem yüksek tirajlı gazetelerde yazdıkları için daha geniş bir okuyucu kitlesine ulaşıyorlar hem de konularına hakimler; bazen insanın tüylerini diken diken edecek basit yanlışlıklar yapsalar bile, ne dediklerini ve ne istediklerini çok iyi biliyorlar ve görüşlerini, karşı çıkılsa bile, bıkmadan usanmadan büyük bir ısrar ve ustalikle savunuyorlar. Siz onların görüşlerine ve yorumlarına yakınlık duyuyorsanız biliniz ki büyük bir ihtimalle bir banka veya holdingin görüşlerine yakınlık duyuyorsunuz demektir. Sakın yanlış anlaşılmasın, bu bir suçlama değil sadece bir tesbit. Rıfat Bali, bazı işadamlarının köşe yazarları ile kurmuş olduğu yakınlıktan bahsederken⁵⁴ büyük ölçüde bu türden bir ilişkiyi dile getiriyor.

53 Bu görüşleri 2004 yılı Şubat ayında Kayseri’de yapılan Yerel Medya Eğitim Semineri’nde dile getiren kişi uzun yıllardır ekonomi muhabirliği yapan Zülfiyar Doğan. Doğan, yakındığı “köşe” yazarlarının adlarını ve çalıştıkları şirketleri de veriyor; bkz. http://www.byegm.gov.tr/SEMINERLER/kayseri-x/kayseri_12.htm

54 Bali (2002) s.64. Daha genel ve zaman zaman anekdotal bir medya analizi ve eleştirisi için Veysel Batmaz’ın kitapları inandırıcı ve eğlendirici: Veysel Batmaz (2002). *Medyaya Düşman Yetiştiriyorum*, İstanbul: Karakutu Yayınları; Veysel Batmaz (2004). *Yanlış Medya’da Doğru Söylenmez*, İstanbul: Naos Yayınları; Veysel Batmaz (2006a). *Medya Popüler Kültürü Gizler*, İstanbul: Karakutu Yayınları. İstanbul Üniversitesi’nde iletişim profesörü olan bir kişinin medyaya düşman yetiştirmesi ilginç değil mi?

Tüm üniversitelerin şimdiye kadar hiç olmadığı kadar duyarsızlaştığı bu “bilgi” ve “iletişim” çağında Türkiye ekonomisinin günlük ve belki biraz daha uzun vadeli sorunlarını bizim için inceleyen, araştıran ve bize bazen yutulacak hazır lokma bazen de üzerinde düşünülecek bir sorular demeti biçiminde sunan bu köşe yazarları, yani hem akademisyenler hem özel sektör yazarları, ekonomimiz hakkındaki düşüncelerimizi belirleyen ve şekillendiren en önemli faktörler. Görüşlerine katılın veya katılmayın, ülkemiz ekonomisi hakkında birazcık bir şeyler bilmek istiyorsanız onlardan etkilenmemek mümkün değil.

Bu köşe yazarlarının bazılarının uzun süredir üstlendiği bir görev daha var: Neoliberalizmin ekonomik politikalarını savunmak, bu politikanın arkasında yatan felsefeyi yüceltmek. Özal zamanında çok göze batmayan neoliberalizm savunucuları bu işi, haklarını teslim etmek gerekir, hakkıyla ve gayet güzel yapıyorlar.

Neoliberalizmin sadece ekonomi politikalarını değil çeşitli alanlardaki uygulamalarını savunup kamuoyunda destek sağlamasını hedefleyen köşe yazarlarını bu dünya görüşüne nasıl geldikleri açısından bakarak üçe ayırabiliriz: Birinci grupta, liberalizme ekonomik ve sosyal bir felsefe olarak inananlar var. İçinde ciddi akademisyenler de barındıran bu grup Özal’ın ilk yıllarından itibaren bu savunuyu basitleştirerek yaygınlaştırma görevini üstlendiler. Gazetelerde, dergilerde yazdıklarının temelini oluşturan gene kendileri tarafından yazılmış kitapları ve kabul gören akademik dergilerde yayımlanmış makaleleri var. Bunların arasında neoliberalizmin ekonomi politikaları üzerine yazarlar yok, çünkü aralarında iktisatçı yok. Siyaset teorisi, uluslararası ilişkiler, sosyoloji gibi konularda yazıyorlar. İkinci gruba, daha önceleri herhangi bir politik aidiyetleri olmayan ama Özal ve AKP uygulamalarını beğenen, bu politikaların ülke yararına olduğuna inanan köşe yazarları giriyor. Birinci gruptan farkları aralarında çok daha az sayıda akademiye kökenli yazar olması ve birinci gruptakilerin aksine yazdıklarını destekleyecek kendi akademik çalışmaları olmaması. Üçüncü grup ise Özal öncesi dönemde sol veya sola yakın fikirleri savunurken daha sonra en şiddetli neoliberalizm taraftarı olan “mühtedi”lerden oluşuyor. “Yeni müslüman olana beş vakit namaz az gelir” deyişini kanıtlarcasına, Ekin İti Mustafa Paşa misali başları havada olan bu grupta neoliberal ekonomik politikaları savunan köşe sahibi iktisatçı yok. Demek ki, neoliberalizmi köşelerinden savunanlara, kaba anlamıyla propagandasını yapanlara aşağıda yönelteceğimiz eleştiriler ikinci gruptakileri hedef alacak.

Eleştirinin ilk adımı bu kitabın ana teması olan yöntem sorunuyla ilgili. Bu köşe yazarları başta piyasaların özgürleştirilmesi olmak üzere, neoliberal politikaların

öngördüğü tüm uygulamaların toplumun doğal düzeni, mülkiyet hakkı gibi doğal haklar, toplumsal gelişmeyi yöneten doğal yasalar⁵⁵ gibi kavramların hayata geçirilebileceği tek toplumsal örgütlenme biçimi olarak kabul ediyorlar. Toplumun doğal düzeni veya toplum hayatına egemen olduğu kabul edilen doğal yasaların varlığı, toplumların herhangi bir tarihi evrimleşmeden geçmediklerini, insanların doğasında mevcut olan vazgeçilmez bazı niteliklerden türetildiklerini ve ezelden beri varolduğunu zımnen kabul eder. Böylece, çok eski çağlardan beri varolan fakat insanların edimleriyle doğal işleyişi bozulmuş olan bir toplumsal örgütlenme modelinin, üzerindeki engeller kaldırıldığı zaman tekrar mükemmel olarak çalışacak bir mekanizmaya dönüşeceği varsayılır. Rikardo Okulu'nun önemli eksikliklerinden birisi olarak kabul edilen “tarihsel boyutu olmayan toplum” kavramının ve bu kavramın yarattığı mantıki sonuçların tutarsızlığı [...] İngiliz tarihçi-iktisatçıları tarafından kıyasıya eleştirilmişti, bu eleştirileri burada tekrarlamak gereksiz ama ekonomilerin doğal bir işleyişe sahip olduğu iddiası üzerinde biraz durmak gerekiyor.

Eğer ekonomilerin çalışmasını düzenleyen doğa yasaları varsa bu yasalar insan iradesinden bağımsız olarak hüküm icra ederler. Aynen insan bilincinden bağımsız olarak varolan fiziki dünyanın çalışmasına egemen olan yasalar ile aynı mertebededirler; karşı konulamazlar. Bu nedenle de, karşı konulamayan ve karşı konulması istenmeyen bazı olguları “doğal” olarak adlandırmak neoliberalizmin ekonomik politikalarının savunucularına büyük bir rahatlık sağlar. Ücretlerin belirli bir düzeyden daha yukarda belirlenemeyeceğini söyleyen doğal ücret oranı, veya doğal kâr, doğal fiyat, doğal işsizlik oranı hep bu karşı çıkılmayacak yasaların sonucudur. Doğal olan bir olguya karşı gelmeye çalışmak akıl dışıdır. Depremin, rüzgarın, yıldırımın oluşmasını engelleyemediğiniz gibi ekonomideki bu doğal yasaların çalışmasını da engelleyemezsiniz.

Eleştirinin ikinci adımı, neoliberalizm savunucularının kendilerini herhangi bir şeyi kanıtlamakla yükümlü saymamalarıdır. Kabul etmek gerekir ki her gün yazılsa bile bir gazete köşesinde bir ekonomik politika uygulamasının sonuçlarını akademik standartlar içinde değerlendirmek ve savunmak pek mümkün değildir.⁵⁶ Bunu yapabilmenin yolu, bu bölümün başlangıcında değindiğim gibi, tercihen kendi yazdıkları ve yayımlanan akademik nitelikli makale ve kitaplara referans verilmesinden geçer. ABD’de resesyon konusunun neoliberal açıdan irdelenmesi

55 Coşkun Can Aktan’ın aktardığına göre (bkz., Coşkun C. Aktan (1996). “Turgut Özal’ın Değişim Modeli ve Değişime Karşı Direnen Güçlerin Tahlili,” *Türkiye Günlüğü*, no.40, s.15-32), doğal yasaların varlığını Özal şöyle ifade ediyor: “Ekonominin tabii kanunları vardır. Bu kanunların dışına çıkarak nehri tersine akıtmayalım.”

56 Basınımda köşe yazılarını nerdeyse köşe yazısının uzunluğu kadar, ilgili ilgisiz referanslar içeren dipnotlarıyla bezeyen bir yazarımız var. Pek ciddiye alındığını söyleyemeyiz. Zaten iktisatçı olmadığı için konumuz dışında kalıyor.

başka bir köşe yazarıyla iddiaya girerek veya günlük “aşağı-ve-yukarı” göstergelere bakarak ertesi güne dair kestirimlerde bulunarak yapılamaz.

Neoliberalizm savunucuları bizden “inanç” istiyorlar. Serbest piyasanın her sorunu çözebilecek güce sahip olduğuna, aksaklıkları olsa bile bu aksaklıkların piyasaya insan müdahalesinden kaynaklandığına; grevlerin, toplu sözleşmelerin gereksizliğine ve beyhudeliğine; kuralsızlaştırılmış sermaye hareketlerinin ve serbest ticaretin ülkeler arasındaki faktör hareketliliğini artıracığına ve refah düzeyini yükselteceğine inanmamızı istiyorlar. Ama bunun için kanıt sunmadıkları gibi, söylediklerinin tersini kanıtlayan verileri de yok sayıyorlar. Kendilerinin bu konudaki inancı o kadar tam ve mükemmel ki aylardır özellikle ABD’yi kasıp kavuran krizin o denli savundukları ekonomik inanç sistemi ile nasıl yaman bir çelişki doğurduğunu bile görmek istemiyorlar.

Serbest piyasaların ancak istisnai durumlarda ekonomik etkinliğe sahip olabileceğini; bilgi edinmedeki asimetrinin bireyleri gelebilecekleri en iyi noktaya gelmekten nasıl alıkoyduğunu; devlet müdahalesinin bu asimetrisini gidererek herkesi serbest bir piyasanın sağlayacağı durumdan daha iyi bir noktaya taşıyacağını gösteren teorik gelişmeleri gözardı ediyorlar. Tarihsel olarak, toplumun kullandığı dil gibi, piyasaların kendiliğinden oluştuğu yolundaki iddianın hiçbir gerçekliğe sahip olmadığını; piyasaların bazen zor kullanılarak oluşturulduğunu ya görmüyorlar ya bilmiyorlar. Bir ülke ekonomisindeki veya o ülkedeki ekonomik bölgeler arasındaki ticaretin rekabetçi olanı daha güçlü kılarken uluslararası ticaretin neden ve nasıl daha az rekabetçi olanın lehine işlediğini izah edemiyorlar.

Washington Mutabakatı’ndan sonra artık neredeyse tamamen ABD çıkarlarının savunulması, korunması ve yüceltilmesine yönelik gayretlerinde, neoliberalizmin ilk ivmesini yitirmeye başladığı ve devletin piyasaya utangaçça da olsa çeşitli biçimlerde müdahale etmesinin yararlarının tartışıldığı 1990’ların ilk yıllarında bile Türkiye’deki neoliberalerde bir gevşeme olmadı. Dünya Bankası ve IMF’nin Washington Mutabakatı hakkında ikirciklenmeye başlaması, UNDP ve ILO’nun açık muhalefeti bile onları ilgilendirmede; duymadılar, görmediler.

Bir din gibi inandıkları ve belki de dini inanç olduğu için doğruluğunu kanıtlayamadıkları teorilerini bu kadar inatçı ve militan biçimde savunanlara “[...] mallarını ABD İmparatorluk Sarayı civarında dolaşarak satan entelektüel fahişeler”⁵⁷ nitelemesinin yakıştırılması boşuna değil.

---

57 Saad-Filho ve Johnston (2008) s.16. Satış alanına Brüksel’i de eklemek gerekir.

Silah Yok, Cephane Yok, Daha Kötüsü Asker de Yok

Neoliberalizmin ülkemizde bu denli egemen bir güç haline gelmesini sadece bir avuç köşe yazarının ekonomi politikaları konusunda yazdıklarıyla açıklayamayız. Aynı türden bir saldırının, bir fetih hareketinin neoliberalizmin etki altına almak istediği diğer yaşam alanlarına da yöneldiğini medyada izlemek mümkündür. Ama bu da neoliberalizmin zaferini açıklamaya yetmez.

Bir açıklama yolu bulmak için ilk önce bakmamız gereken şey 1965'te Milton Friedman'a, 1971'de Richard Nixon'a bile "artık hepimiz Keynesçiyiz" dedirten Keynesçil politikaların başarısının 1970'lerin ortalarına doğru nasıl başarısızlığa dönüştüğü; Keynesçil teorinin birarada olabildiğini öngörmediği yüksek enflasyon ve yüksek işsizlik oranlarının neden bir çok ekonomide ortaya çıktığının Keynesçiler tarafından başarılı bir biçimde açıklanamadığıdır. Zaten Avusturya Okulu, parasalcılar ve rasyonel beklentiler teorisi tarafından uğradığı sürekli teorik hücumlar karşısında zayıf düşmekte olan Keynesçil teori ortaya çıkan ekonomik gerçekliği de tatmin edici bir biçimde yorumlayıp kısa vadede çözüm önerileri geliştiremeyince hızla gözden düştü.

Türkiye, iktisat teorisine anlamlı katkılar yapan iktisatçıları bol yetiştiren bir ülke değil. Keynesçil iktisadın bunalımı Türkiye'deki Marksist iktisatçıları zor duruma düşürmedi ama akademyanın çoğunluğunu oluşturan Keynesçileri aniden en önemli silahlarından tecrit etmiş oldu. Türkiye'deki Keynesçiler parasal Chicago Okulu ve diğer muhaliflerine karşı savunmasız kaldılar.

Zaman zaman Keynesçil görüşlere büyük yakınlık duyan Marksist iktisatçılar ise, 12 Mart ve daha sonra 12 Eylül darbeleriyle darmadağın edilince Türkiye'de 1980'lerin neoliberalizmine akademik düzeyde karşı çıkmanın entelektüel temeli büyük ölçüde tahrip edilmiş oldu.⁵⁸ Üniversitelerdeki az sayıda Marksist veya Marksizme yakınlık duyan iktisatçı üniversiteden atıldı ve geçim derdine düştü. Bu entelektüel birikimin fikir düzeyinde yönlendirdiği toplumsal ve politik hareketin karşılaştığı tecrit, dağıtma ve fiziki yok etme politikası ise çok daha güçlü oldu. Sosyalist Sistem'in dağılması üniversitelerde kalmayı başarabilen veya yeni yetişen Marksistleri de 1990'larda teorik silahlarını etkili olarak kullanma imkanından mahrum etti.

Az sayıda ve etkili konumlar işgal etmeyen "doğal" muhalifleriyle eşit olmayan

58 Türkiye'deki sol hareketin güçsüzlüğünün neredeyse 30 yıl öncesinin 12 Eylül'ünün etkileriyle açıklanması günümüzde sert eleştirilerle karşılaşılıyor. Sol hareketin kendisinden kaynaklanan güçsüzlüğün yanısıra, 12 Eylül'ün etkilerinin gözardı edilemeyecek kadar büyük ve önemli olduğu kanısındayım.

koşullarda karşılaşılan neoliberal hareket özellikle AKP döneminde çok başarılı oldu. Zaten suskun olan akademya cepheden tamamen çekildi. Kalan gözüpek birkaç er savaşı medya cephesinde kabul etti.⁵⁹ 12 Eylül'ün yurtdışına savurduklarının bazılarının geri dönmesiyle biraz olsun takviye alan bu kahramanlar karşılaştıkları her türlü hakaret ve karalama kuşatmasına karşı hâlâ direniyorlar. Savaşın çok önemli muharebelerini kaybettiklerini biliyorlar ama bir gün gerçekleştirmeyi umdukları bir huruç hareketiyle kuşatmayı yarmanın getireceği güzel günlere inanmaya devam ediyorlar.

Kaynakça

Arıcanlı, Tosun ve Dani Rodrik (der.) (1990). *The Political Economy of Turkey: Debt, Adjustment, and Sustainability*, London, New York: Palgrave Macmillan.

Aktan, Coşkun C. (1996). "Turgut Özal'ın Değişim Modeli ve Değişime Karşı Direnen Güçlerin Tahlili," *Türkiye Günlüğü*, no.40, s.15-32.

Baigent, Michael vd. (1982). *The Holy Blood and the Holy Grail*, London: Jonathan Cape.

Bali, Rıfat N. (2002). *Tarz-ı Hayattan Life Style'a: Yeni Seçkinler, Yeni Mekânlar, Yeni Yaşamlar*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Batmaz, Veysel (2002). *Medyaya Düşman Yetiştiriyorum*, İstanbul: Karakutu Yayınları. Batmaz, Veysel (2004). *Yanlış Medya'da Doğru Söylenmez*, İstanbul: Naos Yayınları.

Batmaz, Veysel (2006a). *Medya Popüler Kültürü Gizler*, İstanbul: Karakutu Yayınları.

Batmaz, Veysel (2006b). "Arif Dirlik'i Okumak," Batmaz, Veysel (der.) (2006). *Arif Dirlik: Global Modernite ve Sosyalizm*, İstanbul: Salyangoz Yayınları içinde.

Baudrillard, Jean (1998). *The Consumer Society: Myths and Structures*, çev., Chris Turner, London: Sage.

Bayazıtöğlü, Yavuz vd. (1991). "Financial Market Reforms in Turkey Between 1980-1990," *CBT Discussion Paper*, no.9102.

Bağımsız Sosyal Bilimciler, "2005 Başında Türkiye'nin Ekonomik ve Siyasal Yaşamı Üzerine Değerlendirmeler," http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/Yazilar_BSB/BSB2005Mart.pdf

Brittan, Samuel "The Not So Noble Nobel Prize," *Financial Times*, 19 Aralık, 2003.

Brown, Dan (2003). *The Da Vinci Code*, New York: Doubleday.

Bruno, Michael vd., (der.) (1991). *Lessons of Economic Stabilization and its Aftermath*, Cambridge, Mass.: MIT Press.

---

59 Veysel Batmaz bunu "üniversitenin yerini medyanın alması" olarak nitelendiriyor.; bkz., Veysel Batmaz (2006b). "Arif Dirlik'i Okumak," Veysel Batmaz, (der.) (2006). *Arif Dirlik: Global Modernite ve Sosyalizm*, İstanbul: Salyangoz Yayınları, s.18.

- Celal, Metin “Hırs ve Ceza,” Cumhuriyet Kitap, 9 Temmuz, 2009, s.12.
- Çalışkan, Nurettin (2002). *ODTÜ Tarihçe 1956-1980*, Ankara: Pan.
- Doğan, Yalçın. “Şifreyi Tamamlayan Kodlar”, *Hürriyet*, 23 Mart, 2006.
- Duhs, Leslie A. (2008). *From Galbraith to Krugman and Back*, Discussion Paper no.369, School of Economics, University of Queensland.
- Ebenstein, Alan (2001). *Friedrich Hayek: A Biography*, Chicago: University of Chicago Press.
- Ebenstein, Alan (2003). *Hayek’s Journey: The Mind of Friedrich Hayek*, London: Palgrave Macmillan.
- Ebiri, Kutlay (1980). “Turkish Apertura,” *METU Studies in Development*, c.7, s.209-254.
- Eğın, Oray. “12. Dalganın Kodları,” 14 Nisan, 2009; “Bir Köşe Yazısının Kodları”, *Akşam*, 12 Şubat, 2009; “Bu Kodları Çözmemiz Gerek”, *Akşam*, 21 Aralık, 2006.
- Ersel, Hasan “Şu Stok Değişimi Rakamları,” *Referans*, 10 Temmuz, 2009.
- Ersoy, Uğur (2003). *Bozkırı Yeşertener*, İstanbul: Evrim Yayınevi.
- Featherstone, Mike (1996). *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*, çev., Mehmet Küçük, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Fukuyama, Francis (1992). *The End of History and the Last Man*, New York: Free Press.
- George, Susan (2000). “A Short History of Neoliberalism: Twenty Years of Elite Economics and Emerging Opportunities for Structural Change,” Bello, Walden vd., (der.) (2000). *Global Finance: New Thinking on Regulating Capital Markets*, London: Zed Books içinde.
- Goffman, Erving (1959). *The Presentation of Self in Everyday Life*, New York, London: Anchor Books.
- Heper, Metin (der.) (1991). *Strong State and Economic Interest Groups: The Post-1980 Turkish Experience*, Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Krugman, Paul (1994). *Peddling Prosperity: Economic Sense and Nonsense in an Age of Diminished Expectations*, New York: W.W. Norton.
- Krugman, Paul (1997). *The Age of Diminished Expectations: U.S. Economic Policy in the 1990’s*, Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Kurdaş, Kemal (1998). *ODTÜ Yıllarım: Bir Hizmetin Hikayesi*, Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı.
- Kurmuş, Orhan (2009). *İktisat Tarihinin Doğuşu*, (2. Baskı), İstanbul: Yordam Kitap.
- Odekon, Mehmet ve Tefik Nas, (der.) (1992). *Economics and Politics of Turkish Liberalization*, Bethlehem, PA: Lehigh University Press.
- Öniş, Ziya (2004). “Turgut Ozal and His Economic Legacy: Turkish Neo-liberalism in Critical Perspective,” *Middle Eastern Studies*, c.40, s.113-134.
- Öniş, Ziya (1991). “The Evolution of Privatization in Turkey: The Institutional Context of Public Enterprise Reform,” *International Journal of Middle Eastern Studies*, c.23, s.163-176.
- Ranelagh, John (1991). *Thatcher’s People: An Insider’s Account of the Politics, the Power, and the Personalities*, London: Harper Collins.
- Rodrik, Dani (1990). “Premature Liberalization, Incomplete Stabilization: The Ozal Decade in Turkey,” *CEPR Discussion Papers*, no.402.
- Saad-Filho, Alfredo ve Deborah Johnston, (der.) (2008). *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki*, çev., Şeyda

Başlı, Tuncel Öncel, İstanbul: Yordam Kitap.

Somçağ, Selim (2003). "Ekonomi 2002'de Büyüdü mü?" *İktisat, İşletme ve Finans*, C.18, s.82-89.

Somçağ, Selim (2006). "Garip bir Büyüme," *Cumhuriyet Strateji*, 17 Nisan, 2006.

Şahin, Haluk. "Da Vinci ve Ankara'nın Şifreleri", *Radikal*, 29 Nisan, 2006.

Şen, Ayça (2009). *Hırs ve Ceza*, İstanbul: Everest Yayınları.

Şenses, Fikret (der.) (1994). *Recent Industrialization Experience of Turkey in a Global Context*, Westport, CT: Greenwood Press.

Thatcher, Margaret (1993). *The Downing Street Years*, London: Harper Collins.

Thatcher, Margaret (1995). *The Path to Power*, London: Harper Collins.

Waterbury, John (1992). "Export-Led Growth and the Center-Right Coalition in Turkey," *Comparative Politics*, c.24, s.127-145.

Williamson, John (2008). "A Short History of the Washington Consensus," Serra, Narcis ve Joseph. E. Stiglitz, (der.) 2008. *The Washington Consensus Reconsidered: Towards a New Global Governance*, New York:Oxford University Press içinde.

<http://homepage.newschool.edu/het/schools/enghist.htm>

<http://www.odtu.edu.tr/50yil/>

<http://www.tk.gov.tr/Yayin/istatistikler/istatistik/2009/gsm2009.htm>

http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_number_of_mobile_phones_in_use

http://www.nationmaster.com/graph/med_tel_mob_cel_percap-telephones-mobile-cellular-per-capita

<http://www.tk.gov.tr/Yayin/istatistikler/istatistik/2009/cihaz/elektronikkbhcdi09.htm>

http://www.byegm.gov.tr/SEMINERLER/kayseri-x/kayseri_12.htm